

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
2. การถ่ายทอดภูมิปัญญา
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
4. ความรู้เกี่ยวกับชุมชนบ้านหนองเหียง
5. ความรู้เกี่ยวกับไฟและผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องจักสาน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

1. ภูมิปัญญา

1.1 ความหมายของภูมิปัญญา

“ภูมิปัญญา” เป็นคำที่ใช้กันในหมู่นักการศึกษามานานแล้ว ส่วนคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาไทย” มีผู้สนใจกันมาก เมื่อทศวรรษที่ผ่านมาเอง ทำให้คำว่า “ภูมิปัญญา” นำมาใช้กันอย่างแพร่หลายมาจนทุกวันนี้

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา มีผู้ให้ความหมายตลอดจนคำนิยามของภูมิปัญญาไว้ต่างๆ กันดังนี้

ภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า wisdom ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ส่วนนักวิชาการศึกษาไทยได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ปรีชา อุยตระกูล (2530, เอกสารสัมมนา) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ แวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมาย ก็คือ เพื่อให้เกิด

ความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้านและในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

ชวีช ปุณโณทก (2531, หน้า 40) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การเอาควายมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าว โดยการใช้ควาย รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ ไม่สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินจี้กระต๊ามมาแช่น้ำต้มให้เหือดแห้ง เป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่า ภูมิปัญญาทั้งสิ้น

อนุก นาคะบุตร (2529, หน้า 63-69) กล่าวว่า ภูมิปัญญานี้มันเกิดมาจากการสั่งสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มันเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่แยกจากกันเป็นวิชาอย่างที่เรารู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจากองค์ความรู้ตรงที่เรามีหนังสือทฤษฎี ความรู้มากมายอ้างอิงได้ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ขึ้นตอน 3 อย่าง คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, หน้า 11-12) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ที่ได้พัฒนาการสืบสานกันมาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสถานะต่างๆ ในพื้นที่ชุมชนนั้นตั้งถิ่นฐานอยู่

เอี่ยม ทองดี (2539, หน้า 60) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเห็น ความเชื่อ ความนิยม ความฉลาดรอบคอบในสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต การป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และการใช้ภาษาที่เกิดขึ้นสั่งสม พัฒนา ใช้ประโยชน์สืบต่อจนเป็นมรดกตกทอดของพื้นบ้านมาแต่โบราณ

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง รากฐานความรู้ ความคิด ค่านิยม ความเชื่อและความฉลาดทั้งในสิ่งที่เป็นนามธรรมและเป็นรูปธรรมของชาวบ้านในสังคมไทย ทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเองหรือเป็นประสบการณ์เดิมผสมผสานกับความรู้ใหม่

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537, หน้า 20) ได้ใช้คำว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยให้ความหมายว่าเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมาอันเป็น

ความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง การเอาทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่งซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน หรือเป็นลักษณะสากลที่หลายๆท้องถิ่นมีคล้ายกันได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น การประกอบประเพณี พิธีกรรม ของชุมชน (<http://www.student.nu.ac.th>)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน

วิชิต นันทสุวรรณ (2528, หน้า 7-8) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2529, หน้า 145-146) กล่าวว่า ปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เรียก หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2530, หน้า 75) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้จ่ายกับการศึกษาวัฒนธรรมมันจะผสมผสานกลมกลืนเชื่อมโยงกันไปหมด

สุจารี จันทรสุษ (2531, หน้า 12) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการปฏิบัติ ซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์แนวทางแก้ปัญหา แต่ละเรื่องแต่ละประสบการณ์แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป

สมเด็จพระติ พงษ์ไพบูลย์ (2531, หน้า 42) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้ การกำเนิดชัดเจน มีความมุ่งหมายที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเอง ได้กระแสนการต่อสู้ให้พ้นการ ครอบงำเป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วมีการสร้างตาข่ายโยงใย ภูมิปัญญาชาวบ้าน ชุมชนหมู่บ้านก็มีอำนาจเป็นพลังสำคัญพลังหนึ่งที่จะผลักดันให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงสู่ ศาสนคติสุขในที่สุด

ธวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 40) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความ รอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ ด้วย ตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สั่งสมสืบต่อกันมา

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2533, หน้า 74) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชน ในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสม และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือเป็นความรู้ประสบ- การณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงานจากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ริตนะ บัวสนธิ์ (2533, หน้า 69) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่คนที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการที่คนดังกล่าวจะมี รากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่อง กันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความ สงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนก ออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ
ที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

วิชิต นันทสุวรรณ (2528, หน้า 7-8) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง
แกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล
และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533, หน้า 74) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง
ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ ทั้งหมด
ของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการ
ดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

สุจารี จันทร์สุข (2531, หน้า 12) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง วิธีการ
ปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละ
สภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขเฉพาะปัจจัยแตกต่างกันไป

เสรี พงษ์พิศ (2529, หน้า 145-146) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง
พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน ที่ได้ความรู้จากการดำเนินชีวิต และสามารถสืบทอด
ภูมิปัญญาของพวกเขาต่อๆมาได้โดยตลอด

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2533, เอกสาร สน.ที่
47/2534) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาของ
ชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิต และปัญหาในการประกอบอาชีพ
โดยที่ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ประสบการณ์มาเป็นเวลานาน
เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่ได้จากการคิด
ได้เอง ทำเอง หรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่ และนำความรู้นั้นมาใช้ในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดความรู้
จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่างๆกัน โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา
พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของ
บรรพบุรุษ เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้สืบทอดกันมา

1.2 ที่มาของภูมิปัญญา

สามารถ จันทร์สุรย์ (อ้างถึงในวาริ เขียวสระคู 2538, หน้า 46) กล่าวว่า
ภูมิปัญญาของมนุษย์ในระดับบุคคลหรือกลุ่ม ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ประสบการณ์โดยตรงของ
ชีวิตผู้นั้นหรือกลุ่มคน การได้รับความรู้ความคิดจากประสบการณ์หรือกลุ่มคนที่ประยุกต์เป็น

ความคิดขึ้นมาใหม่จากประสบการณ์ของตนเอง และการได้รับจากคำบอกเล่าหรือการสั่งสอนของผู้อื่น ซึ่งจากแนวคิดดังกล่าวสามารถระบุบุคคลที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาได้ 2 กลุ่ม คือ ผู้ถ่ายทอดและผู้สืบทอด

ผู้ถ่ายทอด หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในสิ่งที่ตนสร้างสมมาจากประสบการณ์หรือผู้ที่ได้รับความรู้จากความคิดจากประสบการณ์หรือกลุ่มคนแล้วประยุกต์มาเป็นความคิดขึ้นมาใหม่จากประสบการณ์ของตนเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม อันแสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีการสั่งสมและถ่ายทอดแก่ลูกหลาน สามารถดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จและถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ผู้สืบทอด หมายถึง ผู้ที่ได้รับคำบอกเล่าหรือการสั่งสอนจากผู้ถ่ายทอดซึ่งเป็นผู้นำกระบวนการและขั้นตอนในการถ่ายทอดความรู้ของผู้ถ่ายทอดให้แก่ผู้สนใจศึกษา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วิธี คือ การถ่ายทอดความรู้โดยการบอกเล่า การถ่ายทอดความรู้โดยการสาธิต และการถ่ายทอดความรู้ โดยการฝึกกระทำจริง

1.3 องค์ประกอบของภูมิปัญญา

เอี่ยม ทองดี (2542, หน้า 5-6) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ คือ

1) ความคิดเป็นสิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดที่เรียกว่า cognitive system ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่างๆ ทำหน้าที่คิดให้แก่ร่างกาย และนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

2) ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่างๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิดทฤษฎีหลายที่ เช่น ทฤษฎีญาณวิทยา ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ สืบค้นกำเนิดแห่งความรู้และธรรมชาติของความรู้ หากคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (time) อวกาศ (space) เนื้อหา (substance) สัมพันธภาพ (relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (causality) หรือความรู้เป็นสิ่งที่ใช้แสดงหรือยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์หลายคนได้จัดองค์ความรู้เป็นหมวดๆ (category) ความรู้หรือองค์ความรู้เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

3) ความเชื่อ เป็นพื้นฐานสำคัญของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ความเชื่อคือความศรัทธา หรือความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับ ทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

4) ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ คนปรารถนาอยากจะได้ คนปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรัก และมีความสุข เมื่อเห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในและแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่างๆทางกาย วาจา และความคิดค่านิยม โดยสรุปก็คือ สิ่งที่กลุ่มสังคมกลุ่มหนึ่งๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีมีค่าควรแก่การกระทำน่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญาเป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

5) ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชนได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจว่าจะแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ขอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ฯลฯ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสมไม่เหมาะสม เป็นบาปเป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งเป็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

6) ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคลหรือชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือแต่ละชุมชนย่อมจะต้องต่างกันไป เป็นต้นว่า การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหา และการแสดงออกทุกอย่างเป็นที่น่าชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ภายในของบุคคลนั้นๆ ความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาประการหนึ่ง

7) ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใจ หรือจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุมและคุ้มครองเหตุการณ์ต่างๆไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

1.4 ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญา

เอี่ยม ทองดี (2542, หน้า 10) ได้สรุปถึง แนวคิดเกี่ยวกับประเภทและลักษณะภูมิปัญญาของมนุษย์ไว้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาทางปฏิบัติและภูมิปัญญาทางทฤษฎี คือ การที่มนุษย์สามารถนำสิ่งของต่างๆมาใช้และนำไปสู่การสร้างบทสรุปในทางทฤษฎีว่าสิ่งของนั้นๆใช้ประโยชน์ได้

อย่างไรก็ตามแนวคิดที่ว่า ทฤษฎีสร้างขึ้นจากข้อเท็จจริง ข้อเท็จจริงมาจากการปฏิบัติ หรือการรับรู้ โดยอาศัยสัมผัสกับโลกภายนอก

2) ภูมิปัญญาเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ ภูมิปัญญา และวัตถุเป็นปัจจัยที่เป็นเหตุผลซึ่งกันและกันในการทำงานที่เป็นบทสรุป บทตั้ง และบทแย้ง หรือเป็นอิทัป-ปัจจัยตาซึ่งกันและกัน

3) เครื่องช่วยให้ภูมิปัญญาก้าวหน้า ได้แก่ อุปกรณ์ทางวัตถุ คือ เครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมถึงภาพและตัวหนังสือด้วย ซึ่งเป็นอุปกรณ์การสอนอีกประการหนึ่ง การสอนคือ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้วยวิธีการต่างๆ ของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ

4) ภูมิปัญญาทางศาสนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับการเกิด การตาย

5) ภูมิปัญญาทางปรัชญา นักปราชญ์สมัยเริ่มแรกเริ่มระบุดปัญหาตรงที่ว่า แท้จริงแล้วคนนั้นแหละที่เป็นปัญหาความทุกข์ยากของคนด้วยกัน ความประพฤติของคนคือสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์ยาก จึงเน้นให้มนุษย์ทำดี มีศีลธรรม จริยธรรม เป็นยุคที่ศาสนาเข้มงวดกับเรื่องนี้มาก ซึ่งต่อมาก็คลี่คลายสู่ความเป็นวิทยาศาสตร์หลังจากที่พบข้อเท็จจริงต่างๆ มากขึ้น เช่น โลกกลม เป็นต้น

1.5 ภูมิปัญญาการอยู่ร่วมกันในสังคม

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 19 (2539 หน้า 245) กล่าวถึงภูมิปัญญาการอยู่ร่วมกันในสังคมว่า การอยู่ร่วมกันในชุมชนดั้งเดิมนั้นส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องไม่ก็ตระกูล ซึ่งได้อพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่หรือสืบทอดบรรพบุรุษจนนับญาติกันได้ทั้งชุมชน มีคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้ทำหน้าที่ของผู้นำไม่ใช้การสั่ง แต่เป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา มีความแม่นยำในกฎระเบียบประเพณีการดำเนินชีวิต ตัดสินไกล่เกลี่ยหากเกิดความขัดแย้ง ช่วยกันแก้ไข ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ปัญหาในชุมชนก็มีไม่น้อย ปัญหาการทำมาหากินฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด โจรลักวัวควาย เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีปัญหาความ ขัดแย้งภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชน การละเมิดกฎหมายประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการ “ผิดผี” คือ ผิดของบรรพบุรุษ ผู้ซึ่งได้สร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ไว้ เช่น กรณีที่ชายหนุ่มถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน เป็นต้น หากเกิดการผิดผีขึ้นมาก็ต้องมีพิธีกรรมขอขมา โดยมีคนเฒ่าคนแก่เป็นตัวแทนของบรรพบุรุษ มีการว่ากล่าวสั่งสอน และชดเชยการทำผิดนั้นตามกฎหมายที่วางไว้ ชาวบ้านอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ยามเจ็บไข้ได้ป่วย ยามเกิดอุบัติเหตุการช่วยเหลือกันทำงานที่เรียกกันว่า การลงแขก ทั้งแรงกายแรงใจที่มีอยู่ ก็จะแบ่งปันช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน การแลกเปลี่ยนสิ่งของ อาหารการกินและอื่นๆ จึงเกี่ยวข้องกับวิถีของชุมชน ชาวบ้านช่วยกันเก็บเกี่ยวข้าว สร้างบ้านหรืองานอื่นๆ ที่ต้องการคนมากๆ เพื่อจะได้เสร็จโดยเร็วไม่มีการจ้าง

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

การดำรงอยู่ของขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงาม รวมทั้งภูมิปัญญาต่างๆของไทยที่ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ เพราะมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ดังนี้

ปฐม นิคมานนท์ (2538, หน้า 34-35) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาว่า

1. เป็นการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกครัวเรือนทำกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ทำนา เช่น เครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี กันเคยมาตั้งแต่เด็กภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน
2. การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในการรักษาโรค งานช่างศิลป์ ช่างฝีมือ ความรู้ด้านพิธีกรรมต่างๆ ความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติ บางอย่างมีการหวงแหนและเป็นความลับในสายตระกูล
3. การฝึกจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการ ผู้รู้อาจเป็นชาติหรือไม่ใช่ชาติ หรืออาจจะอยู่นอกชุมชนก็ได้ เช่น ช่างโบสถ์ ช่างลายไทย หมอตำแย เป็นต้น
4. การฝึกฝนและค้นคว้าด้วยตนเอง อาชีพและความชำนาญหลายอย่างเกิดขึ้นด้วยการคิดค้น ดัดแปลง และพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหิน เป็นต้น
5. ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับเป็นความรู้บางอย่างที่เกิดขึ้นโดยตนเองไม่ได้สนใจ หรือไม่ได้คาดคิดมาก่อน มีวิญญานหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอกทำให้มีความสามารถในการรักษาโรคได้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539, หน้า 3) ได้กล่าวว่า ในชุมชนมีทรัพยากรมากมาย นับตั้งแต่ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยที่สามารถทำหน้าที่ครูได้เป็นอย่างดี รวมถึงแหล่งความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสมบูรณ์ เช่น ประวัติศาสตร์โบราณสถาน วัดวาอาราม เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นแหล่งความรู้ชั้นเยี่ยมที่จะช่วยให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้ได้อย่างไม่รู้หมดสิ้น

อุไรวรรณ บุญอุรพิภิญโญ (2545, หน้า 25) กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาว่าเป็น การส่งทอดความรู้ ความเข้าใจจากบุคคลหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นแบบมีลายลักษณ์อักษรและไม่มี ลายลักษณ์อักษร โดยมีองค์ประกอบในการถ่ายทอดคือ (ปฐม นิคมานนท์, 2538, หน้า 36)

1. องค์มิตติ (concepts) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิดความเข้าใจ อุดมการณ์ต่างๆ
2. องค์พิธีการ (usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งแสดงออกมาใน รูปแบบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย เป็นต้น
3. องค์วัตถุ (instrumentary and symbolic objects) ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่าง สามารถจับต้องได้ ผลผลิตทางศิลปกรรม งานฝีมือ และองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่าง แต่เป็นเครื่องแสดง สัญลักษณ์ ความหมายต่างๆเช่น ภาษา เป็นต้น

ฮิวส์ (Hughes, 1963, p.25) อธิบายว่าการถ่ายทอดความรู้ คือการจัดดำเนินกิจกรรม เพื่อส่งความรู้จากแหล่งข้อมูลไปยังผู้เรียนด้วยการให้ข้อคิด ความนึกคิด การกระทำร่วมกันเพื่อ เปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียน

บรันเดจน์ และแมคเกอร์เจอร์(Brundage & Mackerracher, 1980, pp.57-62) เสนอรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้ 3 แบบ คือ

1. การถ่ายทอดความรู้แบบคุมชี้แนะ (Directing) ช่วยให้ผู้เรียนได้รับทักษะความรู้ เฉพาะที่จำเป็นในการทำกิจกรรม โดยผู้สอนให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียน เนื้อหาวิชาในเวลาอันสั้น ผู้เรียนไม่ต้องเสียเวลาค้นคว้าด้วยตนเอง เหมาะสมสำหรับผู้ต้องการเรียนรู้สูง สร้างความเชื่อมั่น และคุณค่าให้แก่ตน
2. การถ่ายทอดความรู้แบบอำนวยความสะดวก (Facilitating) เหมาะสำหรับ ค้นพบความหมายใหม่ เกิดความคิดสร้างสรรค์ เจตคติ และวิธีปฏิบัติกรจากสิ่งทีเรียนรู้เป็นการ ผสมผสานสิ่งทีผู้เรียนเคยเรียนมาก่อนเข้ากับสิ่งทีเรียนใหม่ เหมาะสำหรับผู้เรียนทีต้องการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม เป็นการถ่ายทอดความรู้ทีช่วยให้ผู้เรียนพัฒนามโนภาพแห่งตน
3. การถ่ายทอดความรู้แบบร่วมมือกัน (Collabulating) เป็นกระบวนการเรียนกร สอนทีผู้เรียนผู้สอนร่วมมือกันแสวงหาความรู้ และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ผู้สอนต้องทำตัวเป็น ผู้เรียนคนหนึ่ง มีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เรียน

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นการถ่ายทอดสืบสานทีมีลักษณะทั้งทางตรง และทางอ้อม เป็นการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ภายในครัวเรือน ฝึกฝนจากผู้รู้ผู้ชำนาญเฉพาะ ทาง หรือศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง อาจเป็นแบบมีลายลักษณ์อักษร และแบบไม่มีลายลักษณ์อักษร ทีซึ่ง ในชุมชนมีแหล่งความรู้หลากหลายทีจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาค้นคว้าได้อย่างไม่มีหมดสิ้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ชาวบ้านละทิ้งถิ่นฐานเพื่อเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม บางครั้งเศรษฐกิจโลกมีการเปลี่ยนแปลง ส่งผลกระทบต่อประเทศไทยด้วย โรงงานหลายแห่งต้องให้คนงานออกจากงาน ทำให้เกิดปัญหาว่างงาน ในส่วนของรัฐก็พยายามแก้ไขปัญหาเรื่องการว่างงาน โดยเร่งพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมหรือให้โรงงานหาวิธีการแก้ไขปัญหาการว่างงาน และหันมาส่งเสริมการศึกษาเพื่อป้อนตลาดแรงงาน ส่วนของชุมชนเองก็แสวงหาทางออกและแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งตนเองมากขึ้น ชาวบ้านบางกลุ่มบางพวกอาจกลับภูมิลำเนาเดิมของตนและหาวิธีการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองและการแก้ปัญหาด้วยตนเองของชาวบ้านมีอยู่มากมาย เช่น การทำเกษตรกรรมผสมผสาน การทำนาแห้งแก้มัญฉิ่ง ซึ่งความรู้เหล่านี้ชาวบ้านได้จากการสังเกต ศึกษาธรรมชาติ และใช้ธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ สะสมความรู้และปรับปรุงเทคนิควิธีและถ่ายทอดการปฏิบัติจริงสืบทอดกันมา

หัตถกรรมเครื่องจักสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่ได้จากการสังเกต การศึกษาธรรมชาติ และใช้ประโยชน์ของธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต โดยนำวัสดุดิบพื้นบ้าน ได้แก่ ไม้ไผ่ มาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน มีรูปแบบที่เหมาะสมกับการใช้สอย ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการบ่งชี้ความชาญฉลาดของคนในอดีต และได้มีการถ่ายทอดการทำหัตถกรรมเครื่องจักสานต่อเนื่องกันมานับเป็นเวลาร้อยๆ ปี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการที่มีหัตถกรรมเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านของตน ทำให้คนในหมู่บ้านรู้จักการพึ่งตนเอง ทำให้เห็นแนวทางที่จะสร้างงานในหมู่บ้าน ประชาชนรักถิ่นฐาน เห็นคุณค่าในภูมิปัญญาและไม่ละทิ้งถิ่นฐานของตน เมื่อมีผลผลิตมากก็สามารถนำไปจำหน่าย เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง

ความรู้เกี่ยวกับชุมชนบ้านหนองเหียง

1. ประวัติชุมชน

จังหวัดชลบุรีเป็นดินแดนที่ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยทวารวดี ขอม และสุโขทัย แต่เดิมเป็นเพียงเมืองเกษตรกรรมและชุมชนประมงเล็กๆ หลายเมืองกระจุกกระจายกันอยู่ห่างๆ โดยในทำเนียบศักดิ์ดินาหัวเมืองสมัยอยุธยากำหนดให้ชลบุรีเป็นเมืองชั้นจัตวา ส่วนแผนที่ไตรภูมิก็มีชื่อตำบลสำคัญของชลบุรีปรากฏอยู่ เรียงจากเหนือ ลงใต้ คือ เมืองบางทราย เมืองบางปลาสร้อย เมืองบางพระเรือ (ปัจจุบันคือบางพระ) และเมือง บางละมุง แม้จะเป็นเพียงเมือง

เล็ก ๆ แต่ก็อุดมไปด้วยทรัพยากรทั้งบนบกและในทะเล มีการทำไร่ ทำนา ทำสวน และออกทะเล มาแต่เดิม นอกจากนี้ยังมีการติดต่อกับชาวจีนที่ล่องเรือสำเภาเข้ามาค้าขายกับกรุงสยามด้วย

ดินแดนที่เรียกว่าจังหวัดชลบุรี มีผู้คนอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว คือ สามารถย้อนไปได้จนถึงยุคหินขัด เช่น บริเวณลุ่มริมฝั่งแม่น้ำพานทองเคยมีมนุษย์ยุคหินใหม่ อาศัยอยู่ โดยชนกลุ่มนี้นิยมใช้ขวานหินขัดเพื่อการเก็บล่าได้ รวมถึงใช้ลูกปัดและกำไล ภาชนะ เครื่องปั้นดินเผาซึ่งมีลายที่เกิดจากการใช้เชือกทาบลงไปขณะดินยังไม่แห้ง นอกจากนี้ยังพบเศษอาหารทะเลพวกหอย ปู และปลา อีกด้วย เมื่อปี พ.ศ.2522 ได้มีการขุดสำรวจที่ตำบล พนมดี อำเภอพนัสนิคม พบร่องรอยของชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์โคกพนมดี ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ภายในเนื้อที่ 4,363 ตารางกิโลเมตรของชลบุรี อดีตเคยเป็นที่ตั้งเมืองโบราณที่มีความรุ่งเรืองถึง 3 เมือง ได้แก่ เมืองพระรถ เมืองศรีพโล และเมืองพญาแร่ อาณาเขตของ 3 เมืองนี้รวมกันเป็นจังหวัดชลบุรีในปัจจุบัน

จังหวัดชลบุรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศหรือชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 12-13 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 100-102 องศาตะวันออก อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศตะวันออกตามทางหลวงสายสุขุมวิทประมาณ 65 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 4,363 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,968,107 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ เขตอำเภอพานทอง อำเภอพนัสนิคม และกิ่งอำเภอ เกาะจันทร์ ติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศใต้ เขตอำเภอสัตหีบ และอำเภอบางละมุง ติดต่อกับจังหวัดระยอง

ทิศตะวันออก เขตอำเภอบ่อทอง และอำเภอหนองใหญ่ ติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา จันทบุรี และระยอง

ทิศตะวันตก เขตอำเภอเมืองชลบุรี ศรีราชา เกาะสีชัง และบางละมุง ติดต่อกับทะเลฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย

ภาพที่ 2.1 แสดงแผนที่จังหวัดชลบุรี
ที่มา <http://www.thai-tour.com>

จังหวัดชลบุรีมีภูเขาทอดยาวอยู่เกือบกึ่งกลางของจังหวัด เป็นแนวยาวจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับเนินเขา และที่ราบชายฝั่งทะเล ตอนเหนือเป็นที่ราบเหมาะแก่การกสิกรรม ทิศตะวันออกเฉียงและทิศใต้เดิมเป็นป่าพื้นที่ ลุ่มดอน แต่ปัจจุบันเปลี่ยนสภาพจากป่าไม้เป็นที่โล่งเตียน ใช้เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าว สับปะรด ยางพารา และมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งจะพบแหล่งเพาะปลูกเกือบทุกอำเภอ มีชายฝั่งทะเลและหาดสวยงาม เหมาะแก่การท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจหลายแห่ง เช่น ชายหาดบางแสน พัทยา เป็นต้น ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินปนทราย ยกเว้นบางส่วนของอำเภอพนัสนิคม และส่วนใหญ่ของอำเภอพานทอง จะเป็นดินเหนียวดินตะกอน แหล่งน้ำธรรมชาติมีน้อยจึงเกิดปัญหาขาดแคลนแหล่งน้ำ ประกอบกับการบุกรุกแผ้วถางป่าสงวนแห่งชาติทำให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เกิดปัญหา ดินเสื่อมโทรมจากการทำไร่มันสำปะหลังและไร้อ้อย

ภูมิอากาศ

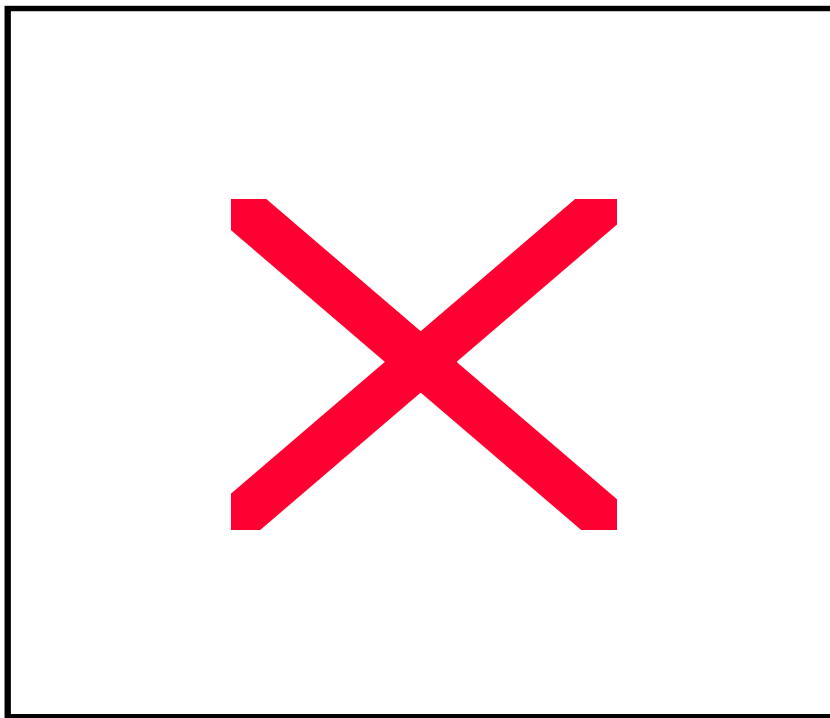
ภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดชลบุรีอยู่ในสภาพไม่ร้อนจัดและไม่หนาวจัด กล่าวคือ ในฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนจัด ส่วนฤดูหนาวอากาศไม่แห้งแล้งมากนัก มีฝนชุกสลับกับแห้งแล้ง บริเวณใกล้ภูเขามีสวนตมมากกว่าบริเวณใกล้ชายทะเล การมีสภาพอากาศโดยเฉลี่ยทั้งปีของจังหวัดชลบุรีอยู่ในระดับปานกลาง เป็นเพราะที่ตั้งของจังหวัดชลบุรีอยู่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทย และพื้นที่ส่วนใหญ่ทางทิศตะวันตกอยู่ติดกับทะเลมีความยาวถึง 160 กิโลเมตร

เขตการปกครอง

จังหวัดชลบุรีแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ กับอีก 1 กิ่งอำเภอ ดังนี้
อำเภอเมือง อำเภอบ้านบึง อำเภอสัตหีบ อำเภอสัตหีบ อำเภอปอทอง อำเภอบางละมุง อำเภอเกาะ
สีชัง อำเภอหนองใหญ่ อำเภอพนัสนิคม อำเภอพานทอง และกิ่งอำเภอ เกาะจันทร์ (ที่มา
<http://www.treasury.go.th>)

2. บ้านหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

บ้านหนองเหียง หมู่ที่ 1 เป็นหมู่บ้านขนาดเล็กอยู่ที่ตำบลหนองเหียง อำเภอ
พนัสนิคม จังหวัดชลบุรี (<http://www.thaitambon.com>)

ภาพที่ 2.2 แสดงแผนที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี
ที่มา <http://www.treasury.go.th>

จากการสำรวจหมู่บ้านหนองเหียง พอจะสรุปลักษณะหมู่บ้าน ได้ดังนี้
สภาพทางภูมิศาสตร์

บ้านหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี อยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอ
พนัสนิคม ถ้าเดินทางจากที่ว่าการอำเภอพนัสนิคมไปทางทิศตะวันออกตามถนนสายพนัสนิคม-

หนองเหียง ระยะทาง 8 กิโลเมตร จะถึงองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) หนองเหียง (ที่มา <http://www.thaitambon.com>)

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดกับตำบลหนองปรือ อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี
ทิศใต้ ติดกับตำบลนาวังหิน และตำบลบ้านช้าง อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี
ทิศตะวันออก ติดกับตำบลท่าบุญมี ตำบลเกาะจันทร์ กิ่งอำเภอ เกาะจันทร์ จังหวัดชลบุรี และตำบลหนองไม้แก่น อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันตก ติดกับตำบลไร่หลักทอง อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี
สภาพทางภูมิประเทศของบ้านหนองเหียง อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี สภาพโดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มสลับที่ดอน เหมาะสำหรับการปลูกข้าว พืชไร่ พืชสวน การเลี้ยงสัตว์บก และสัตว์น้ำ

การคมนาคม

การเดินทางเข้าบ้านหนองเหียง อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี เดินทางจากอำเภอนนทบุรีถึงที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเหียง ระยะทาง 8 กิโลเมตร และจากที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนองเหียงถึงหมู่บ้านหนองเหียงระยะทางอีก 9.2 กิโลเมตร โดยมีรถรับจ้างและรถประจำทางวิ่งระหว่างอำเภอลงถึงบ้านหนองเหียง การติดต่อกับหมู่บ้านอื่นส่วนใหญ่ใช้การเดินทางเท้าไปมาหาสู่กัน บางคนใช้จักรยานหรือจักรยานยนต์ บางบ้านมีฐานะค่อนข้างดีจะมีรถยนต์ รถปิกอัพ แต่ชาวบ้านมักนิยมเดินทางด้วยรถจักรยานยนต์มากกว่ารถชนิดอื่น เพราะสะดวก และถึงที่หมายได้รวดเร็ว

สภาพที่อยู่อาศัย

บ้านหนองเหียง เป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่ม โดยจะมีวัดเป็นศูนย์กลาง สภาพบ้านเรือนมีทั้งเรือนไม้แบบเก่า ส่วนมากเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง บางบ้านเป็นเรือนครึ่งตึกครึ่งไม้ บ้านแต่ละหลังจะมีขี้เถ้าขี้มูลหรือขี้วัวเปื้อนอยู่ในบริเวณบ้าน ไม่ห่างจากตัวบ้านมากนัก ตัวบ้านจะสร้างด้วยไม้แต่แน่นหนาแข็งแรง สืบเนื่องจากการใช้เสาต้นใหญ่ๆ หลายต้นในแต่ละบ้าน ชาวส่วนใหญ่จะมุงหลังคาด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี แต่จะมีบางบ้านที่มุงด้วยจาก ทุกบ้านจะมีรั้ว บางบ้านจะล้อมรั้วด้วยไม้ไผ่ บ้านที่มีฐานะดีก็สร้างรั้วคอนกรีต เนื่องจากเป็นหมู่บ้านพัฒนา บ้านแต่ละหลังมักจะมีใต้ถุนสูง เพื่อจะใช้บริเวณดังกล่าวเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ทำสวน ทำไร่ พื้นที่ข้างๆบ้านจะใช้เป็นที่ซักล้าง และเป็นยุ้งหรือเล้าสำหรับเก็บ

ข้าวเปลือกหลังการเก็บเกี่ยว บางบ้านเก็บไว้เพื่อรอการขาย บางบ้านเก็บข้างไว้รับประทานเฉพาะในครัวเรือนให้เพียงพอภายใน 1 ปี

การสาธารณสุขโลก

น้ำประปา บ้านหนองเหียงเป็นหมู่บ้านที่มีน้ำประปาใช้ทุกบ้านแต่บางบ้านอาศัยน้ำจากแหล่งธรรมชาติที่ไหลผ่าน คือ คลองหลวงรวมทั้งหนองน้ำและฝาย หรือจากน้ำบ่อที่สร้างขึ้นใช้เอง ส่วนน้ำดื่มส่วนมากดื่มน้ำฝน ซึ่งเก็บไว้ใช้ตลอดปี

ไฟฟ้า บ้านหนองเหียงมีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านแล้ว ทุกหลังคาเรือนจะมีไฟฟ้าใช้กันทุกบ้าน มีเครื่องอำนวยความสะดวกที่ใช้ไฟฟ้าในบ้านหลายอย่าง เช่น วิทยุ โทรทัศน์ พัดลม เตารีด ตู้เย็น นับว่าเป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญพอสมควร

การอนามัยและสุขภาพ

ตำบลหนองเหียง มีสถานอนามัย 2 แห่ง คือสถานอนามัยตำบลหนองเหียง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 11 และสถานอนามัยบ้านไร่เสธ ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 13 ให้บริการรักษาโรคต่างๆ ที่ไม่รุนแรงนัก เช่น ไข้หวัด ปวดศีรษะ ฯลฯ ตลอดจนการฉีดวัคซีนป้องกันโรคต่างๆ ซึ่งชาวบ้านหนองเหียงได้รับการบริการจากสถานอนามัยแห่งนี้ ถ้ามีการเจ็บป่วยขั้นรุนแรงก็จะไปรักษาที่โรงพยาบาลอำเภอพนสนธิคม

ภายในหมู่บ้านมีชาวบ้านที่ได้รับการอบรมจากหน่วยงานของกระทรวงสาธารณสุข คือ ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) เพื่อเผยแพร่ข่าวสารต่างๆ ที่ทางสาธารณสุขต้องให้ชาวบ้านรับทราบ และมีอาสาสมัครสาธารณสุข (อ.ส.ม.) มีหน้าที่ช่วยเหลือในการรักษาพยาบาลเบื้องต้น และรับหน้าที่นำผู้ป่วยที่ประสบอุบัติเหตุไปสถานอนามัย

การปกครอง

บ้านหนองเหียงปกครองโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน และมีกรรมการหมู่บ้าน 7-9 คน ซึ่งคนในหมู่บ้านจะเลือกกรรมการหมู่บ้านกันเอง โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน

นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ จากการสัมภาษณ์พบว่า มีกลุ่มต่างๆ ดังนี้

1. กลุ่มออมทรัพย์ เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร โดยการเก็บจากสมาชิกเป็นรายเดือน ซึ่งจะมีกรรมการเป็นผู้กำหนดว่าจำนวนเงินที่สมาชิกต้องจ่ายเป็นจำนวนเท่าไร เมื่อได้แล้วกรรมการกลุ่มจะรวบรวมไปฝากธนาคาร เมื่อมีจำนวนมากพอก็กู้เงินจากธนาคารไว้เพื่อนำเงินมาใช้ในการซื้อเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย หรือเช่าที่ทำนา ทำไร่ ฯลฯ

2. กลุ่มยูวเกษตร เป็นการรวมกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้าน เพื่อร่วมมือกันในด้านการทำเกษตร

3. กลุ่มจักสาน จัดตั้งขึ้นตามโครงการของกรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยรวมกลุ่มสมาชิกที่มีความสนใจเพื่อพัฒนาอาชีพ ได้แก่ กลุ่มจักสาน สอนให้สมาชิกรู้จักวิธีจักสานเครื่องใช้ต่างๆ สมาชิกที่สนใจ ได้แก่ บุคคลในหมู่บ้านหนองเหียงที่ว่างจากการทำนา ทำไร่

ภาษา

ชาวบ้านหนองเหียงมีทั้งชาวไทยภาคกลางและชาวไทยพวน ภาษาที่ใช้ในครอบครัวไทยพวนส่วนใหญ่จะพูดภาษาไทยภาคกลางในชีวิตประจำวัน มีการพูดภาษาพวนบ้างในครอบครัวไทยพวน คือ บิดามารดาพูดกับบุตรหลาน เมื่อบุตรหลาน ได้ยินทุกวันจนเกิดความเคยชิน จะเลียนแบบการพูด เป็นการเรียนโดยวิธีธรรมชาติจนพูดได้ เมื่อเข้าโรงเรียนใช้พูดกับนักเรียนด้วยกันนอกเวลาเรียน แต่ในขณะที่เรียนวิชาต่างๆ ในโรงเรียน จะใช้ภาษาไทยกลาง

ศาสนาและประเพณี

การนับถือศาสนา ชาวบ้านหนองเหียง มาจากชาวไทยภาคกลางและเป็นชาวไทยพวนที่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเหมือนกับชาวไทยพวนอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี (<http://www.muangthai.com>) เนื่องจากชาวไทยภาคกลางและชาวไทยพวนเป็นคนรักสงบ มีความศรัทธา ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา มีความกตัญญูและเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ เคารงครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งที่เป็นประเพณีทางพุทธศาสนา และประเพณีที่เกิดจากการผสมผสานพุทธศาสนากับความเชื่อ ประเพณีพื้นบ้านของชาวไทยภาคกลาง และชาวไทยพวน ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ บุญข้าวห่อ บุญพระเวส และบุญข้าวหลาม

ประเพณีสงกรานต์

ชาวไทยภาคกลางและชาวไทยพวนมีประเพณีสงกรานต์เหมือนกับสงกรานต์ไทย กล่าวคือ มีการทำบุญในระหว่างวันที่ 13-15 เมษายนของทุกปี และมีการก่อพระเจดีย์ทราย เช่นเดียวกับวัดไทย ตอนบ่ายจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าใหม่ๆ ถือน้ำที่โรยด้วยน้ำอบ น้ำหอม ไปสรงน้ำพระที่วัด แล้วจึงสาดน้ำรดกันเป็นที่สนุกสนาน แต่พิธีกรรมที่แตกต่างไปจากสงกรานต์ของชาวไทยภาคกลางคือ พิธีสาดเสื้อสุดผ้าในวันใดวันหนึ่งระหว่างสงกรานต์

พิธีสูดเสื่อสุดผ้า เป็นพิธีที่ทำเพื่อความเป็นสิริมงคลของคนในครอบครัวชาวไทยพวนจะนำเสื่อผ้าของทุกคนในครอบครัวไว้ในกระบุง ภายในกระบุงมีข้าวสารและหญ้าคาปิดปากกระบุงด้วยเถาที่มีกล้วยหั่นเป็นแว่น ข้าวปั้นเป็นก้อน และจุดเทียนปักบนก้อนข้าวหรือผลไม้ พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยเจริญพระพุทธมนต์บทที่เรียกว่า “สวดไช” (สวดชัย) หน้าพระพุทธรูปมีโอ่งน้ำมนต์ เทียนที่ใช้ทำน้ำมนต์เป็นเทียนที่เรียกว่า “เทียนเวียนหัวและเทียนศอกก้อย” รวม 3 เล่ม เทียนเวียนหัวมีความยาวรอบศีรษะ เทียนศอกก้อยมีความยาวจากศอกถึงปลายนิ้วก้อย ส่วนเล่มที่ 3 ยาวจากคอถึงหน้าอก เทียน 3 เล่มนี้ต้องนำมารวมกันเป็นเกลียวอีกทีหนึ่ง เจ้าของเทียนจะหยิกเส้นบนเทียนเท่าอายุ ซึ่งถือว่าเป็นการต่ออายุข้ามปีใหม่ เมื่อเสร็จพิธีจะนำน้ำมนต์ไปประพรมที่บ้านเพื่อสิริมงคล ข้าวสารโปรยรอบบ้านเพื่อป้องกันผี หญ้าคา นำไปเสียบหลังคาบ้านเพื่อป้องกันผีเช่นกัน เช้าวันรุ่งขึ้นฉลองพระทรายและเลี้ยงพระเช้าถือเป็นเสร็จพิธี (<http://www.rakphanom.net>)

ประเพณีสารทพวน

ประเพณีสารทพวน ถือเอาวันสิ้นเดือน 9 เป็นวันสารท ก่อนจะถึงวันสารทชาวบ้านจะเตรียมกว่นข้าวกระยาสารท ซึ่งมีส่วนผสมของข้าวเม่าคั่ว ข้าวตอก ถั่วลิสง น้ำตาลปีบ แปะแซ แล้วใส่กระบุงไว้ ในตอนเย็นหนุ่มสาวจะชวนกันทำข้าวปั้น (ขนมจีน) รุ่งเช้าวันสารทจะนำอาหารคาวหวาน ข้าวปั้น ข้าวกระยาสารทไปถวายที่วัด แล้วนำข้าวกระยาสารทออกมาแจกจ่ายจากบ้านญาติพี่น้องและผู้ที่ยกศพขึ้นถ้อย ภาชนะที่นำไปใส่ ได้แก่ ตะกร้า ซึ่งเป็นหัตถกรรมเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง (<http://www.muangthai.com>)

ประเพณีทำบุญข้าวห่อ

การทำบุญข้าวห่อ เป็นประเพณีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และผีที่ไม่มีญาติในกลางเดือนเก้า ตอนเช้าวันพระกลางเดือนเก้า ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารมาถวายพระ โดยนำใส่กระบุงหามถวายพระตอนเช้า ถวายอาหารเสร็จแล้วกลับไปบ้าน นำข้าวห่อซึ่งประกอบด้วยห่อข้าว และห่อหมากพลู ในห่อข้าวมีกล้วยหั่นเป็นแว่น กระยาสารทและขนมส่วนอีกห่อเป็นหมากพลู ในแต่ละห่อมีรายชื่อผู้ตายที่ต้องการจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ ซึ่งเชื่อกันว่าวันพระนี้ผีจะได้รับอนุญาตให้มารับส่วนกุศลจากญาติพี่น้องของตน ผีที่มีญาติอุทิศส่วนกุศลให้ก็มีความสุข ส่วนผีที่ไม่ได้รับส่วนกุศลก็จะเศร้าโศก ห่อข้าวและห่อหมากพลูนั้นจะนำไปวางไว้ตาม

โคนไม้ใหญ่ตามบริเวณวัดหรือกระถางนา ส่วนรายชื่อผู้ตาย นิมนต์พระให้บังสกุทก่อนแล้วจึงนำไปเผาไฟ เสร็จแล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย (<http://www.muangthai.com>)

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

บุญพระเวส

บุญพระเวสตรงกับประเพณีการเทศน์มหาชาติของชาวไทยภาคกลาง ชาวไทยพวนทำบุญพระเวสในกลางเดือน 11 บุญพระเวสจะเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 14 ค่ำ โดยสร้างบรรยากาศในวัดให้เป็นป่าตามเนื้อความในมหาเวสสันดรชาดก กล่าวคือ จะนำต้นกล้วยมาตกแต่งศาลาให้เป็นป่าสำหรับธรรมมาสน์จะตั้งอยู่ระหว่างเสา 4 ต้น ซึ่งตกแต่งและประดับด้วยหน่อกล้วย หน่ออ้อย (ต้นกล้วย ต้นอ้อย) และมีทุงไซ (ซึ่งตัดเป็นรูปคน) ปักแต่ละเสา ส่วนเครื่องไหว้ครุณามาวางตรงหน้าธรรมมาสน์ในตอนเช้าของวันขึ้น 15 ค่ำ โดยนำต้นกล้วย ต้นอ้อยและมีทุงไซใส่ตะกร้ามาที่วัด (<http://www.bantiew.thainetdev.com>)

เรื่องราวที่นำมาเทศน์ในงานบุญพระเวสแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกกลางคืน 14 ค่ำ มีเทศน์มาลัยหมื่นและมาลัยแสน ส่วนตอนที่ 2 เทศน์ในวันขึ้น 15 ค่ำ เป็นการเทศน์ประวัติพระเวสสันดรหรือมหาชาติตลอดทั้งวัน

ชาวไทยพวนเชื่อว่า ผู้ฟังพระธรรมเทศนา “มาลัยหมื่น” ได้อานิสงส์แรง กล่าวคือ ตายไปแล้วจะเกิดบนสวรรค์ ส่วนผู้ฟัง “มาลัยแสน” ตายแล้วจะเกิดในตระกูลอันประเสริฐ ได้แก่ กษัตริย์และพราหมณ์ ส่วนผู้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกจะได้อานิสงส์แรงกว่ามาลัยหมื่นและมาลัยแสน ด้วยความเชื่อดังกล่าว ชาวไทยพวนจึงมีการเทศน์มหาชาติทุกวัด สืบกันมาจนถึงทุกวันนี้ หนุ่มสาวที่แยกย้ายไปทำมาหากินนอกหมู่บ้าน จะกลับมาทำบุญพระเวสที่วัดประจำหมู่บ้านของตน

จากการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้รู้ พบว่า หัตถกรรมเครื่องจักสานเข้ามามีบทบาทในประเพณีของชาวไทยพวนเป็นอย่างมาก ซึ่งทุกประเพณีของชาวไทยพวน จะพบว่า ใช้เครื่องจักสาน คือ กระจุง มากที่สุด ในสมัยก่อนเมื่อไปวัดจะมีการนำสิ่งของต่างๆที่ใช้ในการทำบุญใส่ในกระจุงและใช้คานหาบไปหรือจะใช้แบกก็ได้ ในกรณีที่ใส่กระจุงเพียงใบเดียว จะปิดปากกระจุงด้วยถาด แต่ในปัจจุบันนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม และเห็นว่าการนำกระจุงใส่ของไปไม่สวยงาม ไม่กระทัดรัด จึงหันมาใช้ตะกร้าแทน ตะกร้าที่นำมาใส่ของไปทำบุญจะมีความงดงามประณีตมากกว่าตะกร้าที่ใส่อยู่ในชีวิตประจำวัน และยังคงนำมาใช้อยู่มาจนทุกวันนี้

สภาพเศรษฐกิจ

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของบ้านหนองเหียงเป็นที่ราบลุ่มปนที่ดอน เหมาะแก่การเพาะปลูก การประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จึงเป็นการทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยง

สัตว์ และรับจ้าง การทำนาส่วนใหญ่เป็นการทำนาปี เพราะต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติ คือ น้ำฝน และน้ำจากแม่น้ำลำคลอง ถ้าปีใดผลิตข้าวได้ดี ราคาดี ทุกบ้านจะมีเงินพอใช้จ่าย นอกจากการทำนาแล้วยังมีการทำสวน เลี้ยงสัตว์ ทำไร่ และรับจ้างบ้างเพียงเล็กน้อย

ประชากรในบ้านหนองเหียงประกอบอาชีพด้านจักสานเป็นอาชีพรองจากการทำอาชีพหลัก มีจำนวน 20 ครอบครัว ผลิตภัณฑ์ที่ทำกัน จำแนกได้ ดังนี้

1. ส่วนประกอบของบ้านเรือน เช่น ฝาบ้าน
2. ภาชนะ เช่น กระบุง กระจาด กระด้ง ตะแกรง
3. เครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น สุ่ม ไซ ลอบ คันสวิง คันเบ็ด
4. เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ปุ้งกี๋ ตะกร้อสอยผลไม้
5. เครื่องมือเบ็ดเตล็ดทั่วไป เช่น ฝาชี หมวก พัด ตะกร้า ตะเกียง

สภาพการศึกษา

บ้านหนองเหียงมีโรงเรียนประถมศึกษา 6 แห่ง สังกัดสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐาน เปิดสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาลปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น

นอกจากนี้ยังมีหน่วยราชการอื่นๆ มาให้ความรู้แก่ประชาชนในหมู่บ้านตามแต่โอกาสและความต้องการของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้เช่น กรมการพัฒนาชุมชน กรมอนามัย กรมการศึกษานอกกระบวนและการศึกษาตามอัธยาศัย ฯลฯ แต่ละหน่วยงานจะให้ความรู้แก่ประชาชน โดยการฝึกอบรมด้านอาชีพ ฝึกอบรมด้านอนามัย ฝึกอบรมด้านการศึกษา และมีโครงการณรงค์ผู้ไม่รู้หนังสือ ทำให้ชาวบ้านหนองเหียงทุกคนอ่านออกเขียนได้ นอกจากนี้ยังได้รับความรู้จากการฟังวิทยุ คู่มือทัศน์ และยังมีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ให้บริการแก่คนในหมู่บ้านอีกด้วย

โดยสรุป สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา บ้านหนองเหียงมีสภาพความเป็นอยู่เช่นเดียวกับชุมชนในชนบทไทยทั่วไป คือ มีสิ่งสาธารณูปโภคตามสมควร ประชาชนในหมู่บ้านมีการประกอบอาชีพโดยสุจริต ในด้านการศึกษา บุตรหลานได้รับการศึกษาอย่างเป็นทางการจากโรงเรียนประถมศึกษา และจากศูนย์การศึกษานอกกระบวนและการศึกษาตามอัธยาศัย แบบไม่เป็นทางการ ทำให้หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ปลอดจากผู้ไม่รู้หนังสือ

บ้านหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นหมู่บ้านที่มีใฝ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนา จะใช้เวลาว่างนำไปไผ่มาจักสานเป็นของใช้ เช่น สานตะกร้า กระบุงใส่ข้าว ชาวบ้านที่มีอาชีพทำไร่ ทำสวน ก็จะนำไปไผ่มาสานเป็นข่งชะลอม เพื่อบรรจุสิ่งของ และสานเครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น ลอบ ไซ สุ่ม เพื่อบีบปลาตามลำคลองหนอง บึง ซึ่งถือว่าเป็นความฉลาดของคนที่อยู่ในท้องถิ่นในการเลือกใช้วัสดุให้ตรงกับการใช้สอย

ความแปรปรวนในการออกแบบที่เหมาะสม ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา และมีการถ่ายทอดภูมิปัญญามาจนทุกวันนี้ บ้านหนองเหียงจึงเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงมากในด้านหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่

ความรู้เกี่ยวกับไผ่และผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องจักสาน

ไผ่

ไผ่เป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการทำหัตถกรรมเครื่องจักสาน ไผ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ทุกภาคของประเทศ ปลูกอยู่ในป่าไม้ทั่วไป ซึ่งอุทุมพร หมั่นทำการ (2533, หน้า 3) ได้อธิบายเกี่ยวกับไผ่ไว้ ดังนี้

ถิ่นกำเนิด

ไผ่ ถือว่า เป็นพืชเมืองร้อน แต่ก็สามารถเจริญเติบโตได้ทุกทวีป ไม้ไผ่หลายสกุลพบมากที่สุดในพื้นที่ร้อนทางใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของเอเชีย จากอินเดีย ไทย จีน ญี่ปุ่น เกาหลี มีน้อยสกุลที่พบในเขตอบอุ่นของโลก บางส่วนของทวีปอเมริกาก็พบมากในบางประเทศแถบอเมริกาใต้ เช่น เปอโตริโก จิลี อาเจนติน่า และมีอีก 2-3 ชนิดที่พบในออสเตรเลีย (สุทัศน์ เดชวิสิทธิ์, 2537, หน้า 25)

ชนิดของไผ่

ไผ่ที่รู้จักกันในปัจจุบันมีอยู่ 47 สกุล (Genera) แยกเป็น 1,250 ชนิด (Species) สำหรับในประเทศไทยซึ่งอยู่ในเขตร้อน ซึ่งไผ่เจริญเติบโตได้ดี เท่าที่รวบรวมหลักฐานได้มีไผ่ชนิดต่างๆ อยู่ 13 สกุล ประมาณ 60 ชนิด หากสำรวจกันอย่างจริงจังจะเข้าใจว่าจะมีจำนวนมากกว่านี้

ตารางที่ 2.1 แสดงจำนวนสกุลและพันธุ์ไผ่ในโลก

สถานที่	สกุล (Genera)	ชนิด (Species)
ทั่วโลก	47	1,250
ญี่ปุ่น	13	662
ไทย	13	60
อินเดีย	13	136

ส่วนประกอบของไม้ไผ่

ไม้มีส่วนประกอบต่างๆ ดังนี้

เหง้า (Rhizome)

ส่วนลำของไม้ไผ่ที่เจริญเติบโตอยู่ใต้ดิน เรียกว่า เหง้า โดยธรรมชาติแล้ว ลำ (Culm) ของไม้ไผ่ แต่ละลำจะพัฒนาเจริญเติบโตจากหน่อ (Shoot) ซึ่งแต่ละหน่อก็จะพัฒนาเจริญเติบโตจากตา (Rhizome Bud) ในส่วนของเหง้าไม้ไผ่ถ้าจะสังเกตให้ดีจะพบว่ามีอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่ติดอยู่กับโคนลำ ส่วนนี้ถ้าสังเกตให้ดีจะพบตา (Rhizome Bud) และรากฝอย (Adventitious Roots) ถัดลงไปจากส่วนนี้ก็จะเป็นส่วนที่เรียกว่า คอเหง้า (Rhizome Neck) ซึ่งมีลักษณะเป็นข้อๆ และจะสังเกตไม่เห็นรากฝอย

กาบลำ (Culm sheath)

คือ ส่วนที่หุ้มอยู่รอบลำ สำหรับปล้องลำเมื่อยังอ่อนอยู่ กาบของลำมีส่วนประกอบของตัวกาบ หรือส่วนที่ติดต่อห้อยเข้ามาซึ่งพร้อมที่จะหลุด แต่ก็มีความสำคัญที่จะแสดงความแตกต่างของพันธุ์ไม้ไผ่แต่ละชนิดอยู่ด้วย กาบลำแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. กาบหรือตัวกาบ (Sheath) คือ ส่วนที่หุ้มรอบลำหรือหุ้มปล้องของไม้ไผ่ ตั้งแต่เริ่มเจริญเติบโต กาบอาจมีสภาพหนา แข็งกรอบหรือบางอ่อนมีขนคายหรือเกลี้ยงไม่มีขนสั้นหรือยาวแตกต่างกันไปตามชนิดของไม้ไผ่ ส่วนบนสุดของกาบต่อกับใบ ยอดกาบจะมีส่วนที่เรียกว่า กระจัง (Ligule) กระจังนี้อาจเป็นขนยาวๆ หรือสั้นๆ หรือเป็นเยื่อบางๆ ก็ได้ นอกจากนี้แล้วตรงด้านบนทั้งสองข้างของกาบบางที่จะมีครีบหรือขนอ่อนอยู่เรียกรวมๆ ว่าครีบกาบ (Auricle) ขนมีลักษณะแตกต่างกันในเรื่องจำนวน ความสั้นยาว ความอ่อนแข็งของไม้ไผ่แต่ละชนิด ครีบกาบและขนนี้อาจติดอยู่กับกาบถาวรหรืออาจร่วงหลุดไปโดยเร็วก็ได้แล้วแต่ชนิดไม้ไผ่

2. ใบยอดกาบ (Sheath Blade) อยู่ตอนปลายของกาบ โดยจะมีรอยต่ออยู่กับกาบเสมอ ไม่เชื่อมเป็นแผ่นเดียวกับกาบ ลักษณะคล้ายใบ แต่มีขนาดใหญ่และเนื้อหนากว่า ไม่มีก้านใบเหมือนใบธรรมดา ตอนปลายของใบยอดกาบมักจะเล็กเรียวยาวแหลม ใบยอดกาบนี้ปกติจะหลุดร่วงพร้อมกันกับกาบ แต่มีบางชนิดที่หลุดร่วงไปก่อน

กาบหุ้มลำหรือกาบลำนี้มักจะหลุดร่วงไปเมื่อลำเจริญเติบโตเต็มที่ แต่มีไม้ไผ่บางชนิดที่กาบของลำจะติดอยู่อย่างถาวรหลุดร่วงค่อนข้างยาก เช่น ไผ่รวก เป็นต้น

ลำและการแตกกิ่ง (Culm and Branching)

โดยทั่วไปลำของไม้ไผ่จะมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 0.5-30 เซนติเมตร ไผ่ขนาดเล็กที่พบในประเทศไทย เช่น ไผ่พื้ก หรือหญ้าพื้ก ส่วนไผ่ขนาดใหญ่ที่พบ เช่น ไผ่หก โดยปกติแล้วถ้าจะสังเกตลำของไม้ไผ่อย่างใกล้ชิด จะพบว่า ไม้ไผ่แต่ละชนิดจะมีสีผิวของลำ ขนาด ลักษณะของข้อ ความยาวของปล้องที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นไผ่แต่ละชนิดยังมีลักษณะของการแตกกิ่ง (Branching) ที่ต่างกันด้วย กล่าวคือ ไม้ไผ่บางชนิดจะมีการแตกกิ่ง เริ่มตั้งแต่โคนของลำจนถึงยอด บางชนิดจะแตกกิ่งเฉพาะบริเวณยอดของลำ ไผ่บางชนิดตามข้อจะมีเพียงตาปุม ซึ่งตาปุมนั้นจะงันอยู่โดยไม่แตกกิ่ง เช่น ไผ่เอี้ยะ ไผ่รวก และถ้าจะศึกษาให้ละเอียดลงไปอีกจะพบว่า ลักษณะของการแตกกิ่งหรือแขนงตามข้อปล้องก็จะไม่เหมือนกัน บางชนิดแตกกิ่งแขนงที่มีขนาดเล็กเท่าๆ กันจำนวนมาก เกือบจะตั้งฉากกับลำ เช่น ไผ่ข้าวหลาม บางชนิดจะแตกกิ่งแขนงซึ่งมีขนาดต่างๆ กัน โดยกิ่งแขนงจะมีขนาดใหญ่กว่า กิ่งแขนงกิ่งข้างอื่นๆ เช่น ไผ่ตง หรือไม้ไผ่บางชนิดมีการแตกกิ่งแขนงเพียง 1 กิ่ง และเจริญเติบโตเกือบมีขนาดเท่าลำ เช่น ไผ่ไร่ เป็นต้น

ใบ (Leaf)

ใบของไผ่นั้นแบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ๆ คือ กาบโคนใบ และใบ ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างแปลกไปกว่าไม้ธรรมดา กาบหุ้มลำนั้นหุ้มลำของไม้ไผ่ส่วนใหญ่ แต่กาบโคนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของใบและมีลักษณะต่างๆ คล้ายกับกาบหุ้มลำโดยมีส่วนของใบที่หากจะนับไล่จากส่วนที่ติดอยู่กับข้อของกิ่งแล้วก็มีกาบใบ (Leaf Sheath) ซึ่งเป็นส่วนที่หุ้มอยู่กับกิ่ง บริเวณส่วนยอดของกาบใบตรงที่ติดอยู่กับก้านใบ (Petiole) ข้างซ้ายและขวา เรียกว่า ครีบของกาบใบ (Leaf Auricle) บริเวณตรงกลางเรียกว่า กระจิงของกาบใบ (Leaf Ligule) ถัดขึ้นไปก็เป็นส่วนของก้านใบ ใบยอดกาบ (Leaf Blade) ส่วนของก้านใบที่ติดกับส่วนของยอดกาบ เรียกว่า รอยก้านใบ (Leaf Scar)

ช่อดอกและดอก (Inflorescence and Flower)

การออกดอกของไผ่ที่เรียกว่า ไผ่ตายขุย เป็นที่รู้จักและพบเห็นกันมาแต่โบราณ แต่การคาดคะเนอายุของไผ่แต่ละชนิดที่จะออกดอกยังเป็นเรื่องที่ลึกลับอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยทั่วไปแล้วไผ่มีวงจรชีวิตที่ค่อนข้างยาวนาน แต่ไม่มีใครสามารถคาดคะเนกำหนดเวลาในการออกดอกของไผ่ในป่าธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง การออกดอกของไผ่เป็นลักษณะเด่นประจำพันธุ์ ซึ่งน่าสนใจว่าการออกดอกของพืชชนิดอื่นๆ เนื่องจากการออกดอกของไผ่เป็นการพัฒนาขั้นสุดท้ายของไผ่ที่นำไปสู่การผลิตเมล็ด (Fruiting) ก่อนที่ไผ่ต้นนั้นจะตาย และเชื่อกันว่าไผ่ มีการ

บันทึกอายุทางสรีระ (Physiological Age) ผ่านทางท่อนพันธุ์ เมื่อทำการปลูกไม้ไผ่โดยใช้เหง้าหรือกิ่งปักชำ เหง้าและกิ่งปักชำเหล่านั้นจะออกดอกในระยะเวลาเดียวกับต้นแม่ การเริ่มต้นอายุรอบใหม่จึงต้องเริ่มต้นโดยทำการปลูกจากเมล็ดเท่านั้น

หน่อ (Shoot)

ในการศึกษาจำแนกไม้ไผ่ ลักษณะภายนอกที่สามารถบอกความแตกต่างของไม้ไผ่แต่ละชนิดได้เป็นอย่างดีคือลักษณะหนึ่งก็คือ หน่อ ซึ่งหน่อของไม้ไผ่แต่ละชนิดจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงลักษณะของกาบลำที่ซ้อนทับกันเป็นชั้นๆอย่างสมบูรณ์ ทำให้หน่อไม้ไผ่แต่ละชนิดมีรูปร่าง ลักษณะภายนอกที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนั้นหน่อของไม้ไผ่แต่ละชนิดยังมีสีที่แตกต่างกันออกไปด้วย

พันธุ์ไม้ไผ่ในประเทศไทย

ตลอดทั่วทุกภาคของประเทศไทยอุดมไปด้วยป่าไผ่นานาชนิด ไผ่ก็เป็นหนึ่งในบรรดาสมาชิกของพันธุ์ไม้ใหญ่น้อยเหล่านั้นด้วย ป่าไผ่มักจะกระจัดกระจายในทุกป่าทั่วผืนแผ่นดินไทยเพราะไผ่สามารถดำรงชีวิตและเจริญพันธุ์ได้ในทุกพื้นที่ ทุกภูมิอากาศ และทุกสภาพแวดล้อม (เจนจบ ยิงสุมล, 2536, หน้า 33)

ประเทศไทยอยู่ในเขตร้อนซึ่งเหมาะสมกับการเจริญเติบโตของไผ่ซึ่งเป็นพืชเมืองร้อนอยู่แล้ว จึงมีไผ่มากกว่าร้อยชนิดขึ้นอยู่ทั่วไป มองเผินๆแล้วไผ่หลายชนิดอาจคล้ายคลึงกันมาก และแต่ละชนิดก็มีคุณลักษณะและประโยชน์แตกต่างกันออกไป ไผ่บางชนิดในภาคต่างๆ มีลักษณะเหมือนกัน แต่อาจเรียกชื่อผิดกัน เป็นไปตามแต่ชาวบ้านท้องถิ่นจะเรียกชื่อกันในแต่ละถิ่น โดยอาศัยความใกล้เคียงกับถิ่นกำเนิดและการจำชื่อพื้นเมืองที่เรียกชื่อต่อกันมาตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย (สุทัศน์ เดชวิสิทธิ์, 2537, หน้า 45)

ไผ่ทั้ง 13 สกุล ที่พบเห็นมากที่สุด และเหมาะที่จะนำมาทำเครื่องจักสานได้ดี จำแนกประเภทออกเป็นแต่ละชนิดได้ดังนี้

1. ไผ่สีสุก (*Bambusa Blumeana* Schultes)

ไผ่สีสุก ขึ้นอยู่ทั่วไปตามหัวไร่ปลายนาทูภาค พบมากในภาคกลางและภาคใต้ ชอบขึ้นในที่ที่มีลักษณะดินเหนียวปนทรายหรือดินร่วนในพื้นที่ราบต่ำๆ ริมแม่น้ำลำคลอง เชื่อกันว่าไผ่สีสุกไม่ใช่ไผ่พื้นเมืองของไทย แต่เป็นไผ่พื้นเมืองของหมู่เกาะซูลาเวซีและบอเนียว ลามีสีออกเหลืองจึงทำให้มีชื่อเรียกว่า ไผ่สีสุก

2. ไม้ตง (Dendrocalamus asper)

ไม้ตง เป็นพันธุ์ไม้จากต่างประเทศนำเข้ามาปลูกโดยชาวจีนครั้งแรกในจังหวัดปราจีนบุรีเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ลักษณะเป็นไม้ที่มีลำสูงไม่มีหนาม อาจสูงถึง 20 เมตร และมีเส้นผ่านศูนย์กลางลำต้นประมาณ 8-18 เซนติเมตร ปล้องยาวประมาณ 20 เซนติเมตร ลำมีสีเทาปนขาวสลับกันเป็นลายเฉพาะทางส่วนโคนของลำมีขนาดเล็กๆ อยู่ทั่วไปตามลำ หลังใบและกาบ ระหว่างปล้องมีรากฝอยเห็นได้ชัด เนื้อหนาและมีกิ่งเล็กๆ ตามข้อหลายกิ่ง ไม้ตงมีทั้งหมด 5 ชนิด คือ

2.1 ไม้ตงหม้อหรือตงใหญ่ซึ่งมีขนาดของลำใหญ่ที่สุด แต่ปลุกกันน้อย

2.2 ไม้ตงดำ เป็นไม้ขนาดกลาง ลำจะออกสีเขียวปนดำใบมีขนาดใหญ่ สีเขียวเข้มและหนา เป็นที่นิยมปลุกกันอย่างแพร่หลาย

2.3 ไม้ตงเขียว ซึ่งมีขนาดของต้นและใบเล็กกว่าไม้ตงดำเล็กน้อย

2.4 ไม้ตงหมู เป็นไม้ตงที่มีขนาดเล็กที่สุด หยาบและไม่ค่อยนิยมปลุก ลักษณะต่างๆ ไปคล้ายไม้ตงดำแต่มีขนาดเล็กกว่ามาก

2.5 ไม้ตงลาย ซึ่งคงจะเป็นไม้ตงดำหรือตงเขียวชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งสันนิษฐานว่ากลายพันธุ์ไปเนื่องจากขาดแร่ธาตุ ไม่ค่อยนิยมปลุกกันนัก ไม้ตงมีปลุกกันในหลายประเทศ หน่อนิยมนำมาทำหน่อไม้ตง นอกเหนือจากหน่อแล้วลำหรือเนื้อไม้ก็เป็นวัตถุดิบที่สำคัญของอุตสาหกรรมการผลิตเยื่อกระดาษ ตะเกียบและไม้จิ้มฟัน

3. ไม้เหลือง (Bambus vulgaris Schrad)

ไม้เหลือง ชื่อพื้นเมืองอาจเรียก ไม้งาช้าง ไม้หลวง ไม้ไร่ ไม้บงดำหรือจันทน์กำเนิดเดิมไม่แน่ชัด เชื่อกันว่าไม้ชนิดนี้มีพื้นเพอยู่ที่เกาะมาดากัสกา ต่อมาได้นำไปปลุกกันกระจายไปทั่วโลกในบริเวณที่มีอากาศร้อนแถบอินเดีย พม่า ไทย มาเลเซีย อเมริกากลางและอเมริกาใต้ บางตำราก็ว่าถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศจีนตอนใต้ก่อนแล้วจึงกระจายไปยังแหล่งอื่นๆ

ไม้ชนิดนี้มี 2 ลักษณะ คือ ชนิดที่ลำเป็นสีเขียวทั้งหมดกับชนิดที่ลำเป็นสีเหลืองและมีแถบสีเขียวใหญ่เล็กสลับตามความยาวของลำจัดเป็นไม้ขนาดกลาง สูง 10-20 เมตร เส้นผ่านศูนย์กลางลำประมาณ 5-15 เซนติเมตร ลำห่างกันเล็กน้อยขึ้นเป็นกอ ไม้แน่น ผิวของลำเกลี้ยงเป็นมัน ไม่มีคาย ข้อนูนเด่นชัด เนื้อไม้อ่อนภายในกลวง ครีบกาบโตเห็นได้ชัด รูปร่างคล้ายหุ มีขนสีน้ำตาล หน่ออ่อนสีเหลืองอ่อน ตาหน่อสีน้ำตาลอ่อน

ไม้พันธุ์นี้ขึ้นในดินทุกชนิด ปลูกง่ายโตเร็ว ส่วนใหญ่จะนิยมปลุกตามบ้านเรือน สถานที่ราชการ วัด เพื่อใช้เป็นไม้ประดับมากกว่าการนำไปใช้ประโยชน์ทางด้านอื่น แต่ถ้าจำเป็นต้องใช้ก็สามารถนำมาใช้เป็นส่วนของการสร้างบ้านเรือน ทำบวบแพ สับฟากหรือนำมาทำ

สิ่งประดิษฐ์เป็นของใช้พวกแจกัน ที่เชื่อบุหรี สำหรับหน่อจะมีรสขมไม่นิยมนำมาเป็นอาหาร ส่วนใหญ่ปลูกเป็นไม้ประดับเพราะสีเหลืองของลำต้นแปลกกว่าไม้ชนิดอื่นๆ

4. ไม้ป่า (Bambusaarundinacea Wild)

ไม้ป่า มีอยู่ทุกภาคของประเทศ ทั้งในป่าธรรมชาติและในเขตชุมชนหรือตามหัวไร่ปลายนามักพบขึ้นอยู่หนาแน่นตามริมฝั่งแม่น้ำ ลำห้วย หนอง ริมคลองและที่ชุ่มชื้นตามที่ราบลุ่มต่างๆ ไป ภาคกลางและภาคเหนือจะเรียกว่าไม้หนาม ภาคอีสานเรียก ชารองหรือชาเรียง ลักษณะเป็นไม้ขนาดใหญ่ มีเส้นผ่านศูนย์กลางโตถึง 20 เซนติเมตร โดยเฉพาะในป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ แต่โดยทั่วไปจะมีขนาดโตปานกลาง 10-15 เซนติเมตร มีความยาวของลำแตกต่างกันอยู่บ้าง ที่งามๆ จะสูงราว 10-24 เมตร ลำปล้องยาว 15-50 เซนติเมตร ขึ้นเป็นกอแน่นและมีการแตกกิ่งย่อยเป็นจำนวนมากบริเวณโคนของกอ ตามข้อของกิ่งย่อยจะมีหนามเล็กๆ งอแงงอแงทุกข้อ แต่บริเวณส่วนของลำเหนือโคนจะไม่มีการแตกกิ่งจะมีบ้างก็เป็นกิ่งย่อยที่มีขนาดเล็กไปจนถึงปลายยอด สีของลำต้นอ่อนสีเขียว ลำต้นแก่ สีเหลือง ใบเล็ก หน่อใหญ่ กาบหุ้ม ลำหนาแข็งและหลุดร่วงเมื่อลำแก่ ออกดอกเกือบทุกปี

ไม้ป่าเป็นไม้ที่ใช้ประโยชน์ได้ดีของชาวชนบทมานาน โดยทั่วไปนิยมใช้ในการก่อสร้าง ทำนั่งร้าน ใช้ในการสร้างบ้านเรือน ทำฟาก ปูพื้น ทำรั้ว ทำลูกบวบ แพ พะอง ทำเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน และที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุดก็คือ การทำข้าวหลามของชาวหนองมน จังหวัดชลบุรี นอกจากนั้นหน่อได้กินก็ได้เหมือนไม้ซาง หน่อที่ขึ้นมาพื้นดินนิยมทำหน่อไม้ดองกันมาก

5. ไม้ล้ามะลอก (Bambusalongispiculata)

ไม้ล้ามะลอก ชื่อพื้นเมืองเรียกไม้หกตา ชื่อทางราชการอาจเรียกไม้บงป่า ไม้ล้ามะลอกขึ้นอยู่แทบทุกภาคของประเทศพบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ตอนบน ในภาคใต้ตอนล่างจะขึ้นกระจัดกระจายแต่น้อยมาก แถบราชบุรีเรียก ไม้ยายกอ ขึ้นออกงามในพื้นที่ดินปนทราย ไม่ค่อยพบตามป่าเขา ลักษณะแตกต่างจากไม้ชนิดอื่นๆ ก็คือ แม้เป็นพุ่มใหญ่แต่กอจะไม่แน่น แต่ละลำจะขึ้นห่างกันประมาณ 1 ถึง 1 ฟุตครึ่ง ดังนั้นในแต่ละกอจะมีลำขึ้นกระจายอย่างมีระเบียบบริเวณโคนต้น สะอาดมองดูเผินๆ จะมีลักษณะคล้ายลำเดียว ลำของไม้ไม้ชนิดนี้มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5-7 เซนติเมตร จัดเป็นไม้ขนาดกลาง โดยทั่วไปจะมีการแตกกิ่งเฉพาะปลายยอดของลำ ปล้องห่างกันปานกลาง ข้อเรียบไม่มีลาย เนื้อหนาประมาณ 1-2 เซนติเมตร ภายในเรียบเนื้อแข็ง ลำต้นกลวง ไม่มีหนาม ผิวสีเข้มเกลี้ยงสะอาดและเป็นมัน ใบเรียวยาวเล็กสั้นก้านใบแตกเป็นพุ่มสีเขียว หน่อรับประทานได้

ไผ่ล่ำมะลอกใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง ลำของไผ่ชนิดนี้นอกจาก จะใช้การก่อสร้าง ยังใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ ทำไม้กวาด ทำจักสานชนิดหยาบ หน่อมีรสหวาน รับประทานได้

6. ไผ่ซาง (*Dendrocalamus Strictus Needs*)

ไผ่ซางมีอยู่ทั่วไปในประเทศไทยแถบกาญจนบุรี อาจเรียกต่างออกไป เป็นไผ่นวล ไผ่ตงดำแต่ชื่อทางการเรียกไผ่ซาง ในอินเดีย พม่า สิงคโปร์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ก็มีไผ่ ชนิดนี้ขึ้นอยู่ ไผ่ซาง เป็นไผ่ขนาดกลาง ขนาดลำมีเส้นผ่านศูนย์กลาง 3-9 เซนติเมตร สูง 6-18 เมตร หรือสูงกว่า ขึ้นเป็นกอแต่จะไม่แน่น ในท้องที่สมบูรณ์ ดินดี น้ำดี ไผ่ซางจะมีลำใหญ่สูง ใบก็ยาว ใหญ่ด้วย ถ้าท้องที่แห้งแล้งลำก็จะลดขนาดลงทั้งขนาดความยาวของปล้องและขนาดของใบ บริเวณ โคนของลำจะมีการแตกกิ่งและในการแตกกิ่ง กิ่งตรงกลางจะมีขนาดใหญ่กว่ากิ่งอื่นและตั้งฉากกับ ลำ เมื่อยังอ่อนมีสีเขียวนวล แก่ขึ้นมีเขียวอมเหลือง ข้อจะพองเล็กน้อยไผ่ซางที่ขึ้นกลางแจ้งจึงมักมี ใบมาก ข้อยกลงและกิ่งอาจจะเริ่มมีตั้งแต่โคน ข้อของลำต่างๆมักจะมีรากโผล่ ดอกไผ่ซางจะเป็น กระจุกกลมเป็นหนามแหลมคมเมื่อแก่ ไผ่ซางใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะเป็นไม้ ขนาดกลางๆ ไม่หนา ไม่บาง ผ่าง่าย ตรง ไม่มีหนาม ทนถาวร ไม่คายมือเวลาใช้งาน ลำใช้ทำ เครื่องมือ เครื่องเรือน เครื่องจักสาน ใบเป็นอาหารวัวควาย หน่อเป็นอาหารได้ดี และรสดีกว่าไผ่ตง แต่มีขนาดเล็กกว่า นิยมใช้หน่อได้ดินเพราะเมื่อฟันดินแล้ว ต้มแล้วก็ยังมีรสขมและเป็นสีออกแดง

7. ไผ่ซางนวล (*Dendrocalamus Membranceus Munro*)

ไผ่ซางนวล ชื่อทางการเรียกไผ่ซางดอย ทางเหนือเรียกไผ่นวล ไผ่ ไล่ลื้อ พบได้ในป่าผสมผลัดใบจากภาคเหนือจรดใต้ เป็นไผ่ที่มีขนาดปานกลางถึงใหญ่ ขึ้นอยู่กับ ภูมิประเทศ ลักษณะเด่นคือ ลำจะมีผงสีขาวคล้ายแป้งติดอยู่เกือบตลอดทั้งลำ โดยเฉพาะบริเวณ รอบๆ ข้อของลำมีลักษณะไม่ตรง ถ้ามีการแตกกิ่งจะแตกกิ่งเดียว ตั้งฉากกับลำ ในป่าธรรมชาติจะ พบไผ่ชนิดนี้ขึ้นเป็นกอแน่น ออกดอกระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนพฤษภาคม การออกดอก เป็นกอกระจายในพื้นที่ที่ขึ้นอยู่ การใช้ประโยชน์เหมือนกับไผ่ซางทุกประการ เพราะคุณภาพและ ลักษณะของไม้คล้ายกันมาก หน่อเป็นอาหารที่มีรสดีในบรรดาหน่อไม้ด้วยกัน นิยมตัดหน่อได้ดิน เพราะมีรสหวาน

8. ไผ่ซางเขียว

ไผ่ซางเขียว เป็นไผ่ทางภาคเหนือ พบในจังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะลำต้น เรียวตรง สีเขียวนวล เมื่อแก่จัดสีเขียวเป็นมันขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางลำประมาณ 12 เซนติเมตร สูง 17-20 เมตร ปล้องโคนถี่ ระยะปล้องโคนประมาณ 12-15 เซนติเมตร เนื้อไม้แข็งเหนียวหนา ประมาณ 1 เซนติเมตร ใบออกเป็นกลุ่มๆละประมาณ 6-7 ใบ กาบใบหนา ประโยชน์ของไผ่ซาง

เจียว ใช้ทำเครื่องเรือน เครื่องจักสาน ลำต้นตรงดี ชาวบ้านจึงนำมาใช้ทำเสาโทรทัศน์ เสารั้ว หน่อรับประทานได้ แต่รสไม่ดี

9. ไผ่บง (*Bambusa Natans Wall*)

ไผ่บง เป็นไผ่พันธุ์พื้นเมืองของประเทศไทย พบตามป่าเบญจพรรณ ในภาคเหนือและภาคกลางมักขึ้นในที่ชื้นและอุดมสมบูรณ์ เช่น ตามริมน้ำทั่วไป ไผ่บง จัดว่าเป็นไผ่ขนาดกลาง ลำมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5-8 เซนติเมตร ผิวของลำไม้เรียบ จะเห็นเป็นลักษณะคล้ายขนสีขาวนวลหรือสีเทา บางครั้งก็จะมีลักษณะคล้ายแป้งติดอยู่ที่ลำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณโคนของลำซึ่งทำให้สีของลำมีสีเขียวอมเทา ขึ้นเป็นกอแน่นและมีการแตกกิ่ง ตั้งแต่ส่วนของโคนกิ่งจนถึงปลายยอดของลำ กิ่งใหญ่จะแตกตั้งได้ฉากกับลำ บริเวณข้อของลำในส่วนที่ใกล้โคนจะมีรากฝอยแตกออกมาโดยรอบ เนื่องจากมีการแตกกิ่งจำนวนมาก ลำของไผ่บงจึงดูคงอเป็นส่วนใหญ่ เมื่อไผ่บงพัฒนาการเจริญถึงขึ้นออกดอก ส่วนมากจะออกดอกประปราย และมีลักษณะของการออกดอกแบบทั้งกอ เมล็ดเหมือนข้าวเปลือก

10. ไผ่บงใหญ่ (*Dendrocalamus Brandisii Kurz Syn. Bambusa Brandisii Munro*)

ไผ่บงใหญ่ เขียงรายเรียกบงคาย กาญจนบุรีเรียกบงใหญ่ พบมากในป่าธรรมชาติทางภาคเหนือ ขึ้นอยู่ตามป่าดงดิบที่มีความชื้นสูง ตามชนบทในภาคเหนืออาจพบตามหัวไร่ปลายนา ขนาดของลำซึ่งเล็กกว่าและมีขนสีน้ำตาลมากกว่าไผ่ตง แต่ใบยอดคาบใหญ่กว่า จัดเป็นไผ่ที่มีขนาดสูงใหญ่ ลักษณะของกอไม่แน่นตามธรรมชาติจะแตกกิ่งตั้งแต่กลางๆลำ จนถึงยอดรอบๆข้อ ไผ่บงใหญ่มีประโยชน์ในการก่อสร้างบ้านเรือนในชนบทได้ดีและสามารถใช้ประโยชน์ในการอื่นเช่น เครื่องจักสาน เครื่องมือเกษตรกรรม อุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ เพราะแต่ละลำมีขนาดใหญ่ยาวและเนื้อหนา แต่เนื่องจากเป็นไม้ไผ่ที่อยู่ป่าลึก ป่าชื้น ซึ่งนับว่าจะหายากขึ้น มีปริมาณที่ค่อนข้างจำกัด ในธรรมชาติชาวชนบทจึงนิยมเก็บหน่อเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่

11. ไผ่บงดำ (*Bambusa Tulda Roxb Syn. Dendrocalamus Tulda Voigt.*)

ไผ่บงดำ พบมากทางภาคเหนือแถวเชียงใหม่ กาญจนบุรีเรียกไผ่หางช้าง ขึ้นอยู่ตามป่าผสมผลัดใบชื้น ใบเขียวตลอดปี ป่าดงดิบแล้งขึ้นได้ แต่ไม่ค่อยจะงาม ใบจะร่วงหล่นในฤดูแล้ง ธรรมชาติจะขึ้นอยู่เป็นกลุ่มๆ กอหนึ่งมีราว 5-20 ลำ สูงยาว 10-20 เมตร ลำกว้าง 5-10 เซนติเมตร ลำของไผ่บงดำจะมีสีเขียว ไม่มีขนขณะยังอ่อน เมื่อแก่ขึ้นจะมีสีเขียวอมเทา บางทีก็มีทางหรือแถบสีเหลืองตามยาวของลำ ลำตอนล่างอาจมีกิ่งข้างหรือไม่มีเลยก็ได้ ข้อไม่พองแต่จะมีรากฝอยออกมาตามข้อต่างๆ ตอนล่างของแต่ละข้อจะมีวงแหวนสีขาวรอบข้อ มีการปลูกเพื่อ

ประโยชน์ตามบริเวณริ้วบ้านและตัดมาทำเครื่องจักสาน สามารถทำดอกหรือทำให้เป็นเส้นได้ง่ายมากกว่าไม้ไผ่ชนิดอื่นๆ นอกจากใช้ทำอุตสาหกรรมรมกระดาษแล้ว ชาวนายังใช้ไม้ไผ่บงดำทำดอกมัดข้าวที่เกี่ยวแล้วได้ง่าย หรือใช้แทนเชือกผูกของชั่วคราวได้ดีมาก

12. ไผ่บงหนาม (Bambusa Burmanica Gamble)

ไผ่บงหนาม บางทีเรียกบงหวาน ไผ่หวาน เป็นไผ่ทางเหนือของไทย ติดกับพม่า ชอบขึ้นอยู่บนเนินเขาที่แจ้ง เป็นไผ่ที่ลำมีลักษณะสวยงามชนิดหนึ่ง ลำของไผ่บงหนามจะสูงราว 15-18 เมตร เส้นผ่านศูนย์กลางลำประมาณ 10 เซนติเมตร ลำเนื้อเต็มหรือแน่นหรือหนา ลีออกเขียวม้วๆ ข้อไม่พองรอบๆ ข้อตอนล่างมีผงสีขาว ลำอ่อนมีขนสีขาวปกคลุมหนา แต่ข้อออกกิ่งมาก กาบหุ้มข้อสีเขียวขอบเหลือง กาบมีขนสีน้ำตาลเข้มลามลงไปถึงโคนกาบ ส่วนขอบของก่าบมีขนสีเหลือง ประโยชน์ของไผ่บงหนามใช้ในการสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องจักสาน เครื่องคักปลา ทำบวบ สร้างแพ และประโยชน์อื่นอีกมาก

13. ไผ่ข้าวหลาม (Cephalos Tachyum Pergracile Munro)

ไผ่ข้าวหลาม มีมากในภาคเหนือและบางส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นอยู่ กระจายเป็นกลุ่ม ในป่าผสมผลัดใบ ชื่อพื้นเมืองอาจเรียกไม้ข้าวหลาม ไม้ป้าง ไผ่ข้าวหลามเป็นไผ่ขนาดปานกลาง ชูลำสวยงาม กอไม้แน่นจนเกินไป ลำตรงมีเขียววาว เนื้อบาง ขนาดของลำเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5-6 เซนติเมตร ปล้องยาวประมาณ 30 เซนติเมตร สูง 7-8 เมตร ข้อนูนเล็กน้อย มีขนสีขาวได้ข้อ แต่ละลำจะแตกกิ่งย่อยขนาดเล็กเท่าๆ กันจำนวนมาก และเกือบจะตั้งฉากกับลำ ลักษณะการแตกกิ่งนี้ถ้ามองอย่างผิวเผินดูเหมือนฉัตรลดหลั่นกันตั้งแต่ปลายถึงโคน ใบเรียวยาวขนาดกลาง หักใบในฤดูแล้ง กาบหุ้มลำหลุดร่วงง่าย

ไผ่ข้าวหลามใช้ประโยชน์ได้อย่างดี เพราะเนื้อไม้เหนียวและนุ่ม สามารถทำให้เป็นแผ่นบางๆ ได้ เนื้อไม้นิยมใช้ในการจักสานในงานที่ต้องการความสวยงามและประณีต ถ้าอายุประมาณ 6-10 เดือน ใช้ทำข้าวหลามได้อย่างดี เฝาง่าย ปอกง่าย เพราะเปลือกบาง อ่อนและมีเยื่อหุ้มบางๆ หลุดติดออกมากับข้าวหลามด้วย ลำแก่ใช้ก่อสร้างบ้านเรือน ทำกลอนหลังคา สับฟาก สานเป็นฝาหรือเพดานบ้าน ในงานก่อสร้างบางแห่งใช้ไม้ไผ่สานนี้ทำเป็นตะแกรงแทนเหล็กสำหรับยึดคอนกรีต นอกจากนี้ยังนิยมใช้ไม้ไผ่ทำโรงเรือนสำหรับเลี้ยงสัตว์ หน่อใช้เป็นอาหารได้

14. ไผ่ปล้อง (Dendrocalamus Strictus)

ไผ่ปล้อง ในบางพื้นที่เรียกไผ่นวล ขึ้นตามป่าชื้น ภูเขาต่างๆ ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด กาญจนบุรี ไม่ถือว่าเป็นไผ่ขนาดใหญ่เพราะความสูงเพียง 8-10 เมตร แต่จัดเป็นไผ่ที่มีปล้องยาวที่สุดเท่าที่มีในเมืองไทย คือ มีปล้องยาวเกินกว่า 1 เมตรขึ้นไป

ขึ้นเป็นกอ ลำต้นตรง แยกกันเป็นลำๆ กอโปร่งลำเขียวทึบ ใบใหญ่ยาวสีเขียว หน่อสีน้ำตาลปนส้ม ขนหน่อสีน้ำตาล กาบห่าง ใช้ประโยชน์ในงานจักสานประเภทฝีมือละเอียดได้ดี เพราะเนื้ออ่อนและเหนียว สามารถจักเป็นเส้นเล็กๆ ได้ นิยมทำเป็นของชำร่วย

15. ใฝ่จี๋

ใฝ่จี๋ พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั่วภาค ขึ้นตามพื้นที่ที่เป็นเนินเขาสูง ชอบอากาศชื้น เป็นใฝ่ขนาดเล็ก ขึ้นเป็นพุ่มลำเล็กขนาดไม่เกินนิ้วหัวแม่มือ ลำต้นสีเขียว ไม่มีหนาม ไม่มีคาย ใบเรียวยาว สีเขียว หน่อเล็กสีเขียวอมฟ้า ใช้ประโยชน์ในงานจักสานได้ หน่อใช้ประกอบอาหารได้ แต่ส่วนใหญ่จะปลูกเป็นไม้ประดับบ้าน

16. ใฝ่เกรียบ (Melocannah Umilis)

ใฝ่เกรียบ ขึ้นได้ทั้งภาคกลางและภาคใต้ ตามภูเขาและป่าใหญ่ๆ ที่มีอากาศชื้นและมีฝนตกชุก ริมลำห้วยทั่วไป เป็นใฝ่ป่าที่มีลำต้นขนาดใหญ่ พุ่มใหญ่ ลำใหญ่ บางลำกว้างถึง 15 เซนติเมตร ปล้องยาว 50-120 เซนติเมตร แต่เมื่อใบงอก ผิวบาง ลำสีเขียวอ่อน คายละเอียดสีขาว ข้อเรียบไม่มีแขนงส่วนโคน จะมีแขนงเล็กเฉพาะส่วนปลาย ใบใหญ่เรียวยาว สีเขียวอมเหลือง ก้านใบสั้น หน่อขนาดใหญ่สีเขียว กาบเหลืองส้ม คายขาว ข้อสีแดง หน่อใฝ่เกรียบรับประทานได้ ลำต้นใช้ทำฝาบ้าน ชักตะ และ ทำฝือก กั้น โป๊ะ ทำแพ ทำเครื่องจักสานต่างๆ ใฝ่ชนิดนี้ขยายกอได้เร็วมาก

ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องจักสาน

เครื่องจักสาน เป็นงานศิลปหัตถกรรมอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์คิดพบวิธีการต่างๆ ขึ้น เพื่อที่จะสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันของวัสดุที่เป็นเส้นเป็นริ้ว โดยสร้างรูปทรงของสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอย การสร้างเครื่องจักสานของมนุษย์โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ที่มีในทางความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยตามสภาพภูมิศาสตร์ประสานกับขนบประเพณี ความเชื่อ ศาสนาและวัสดุในท้องถิ่นนั้นๆ ประกอบกันขึ้นเป็นเครื่องจักสาน

การทำเครื่องจักสานนั้นเป็นผลิตภัณฑ์พื้นบ้านพื้นเมืองที่มีการทำกันมาแต่โบราณ และมีการทำกันทั่วไปทุกภาคของประเทศ คำว่า เครื่องจักสาน นั้น โดยทั่วไปมักจะหมายถึงสิ่งๆ ที่ผลิตขึ้นด้วยมือ โดยวิธีการจัก สาน ถัก และทอ เป็นหลักแต่ในที่นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะเครื่องจักสานที่เกิดจาก จัก สาน และถัก เท่านั้น เพราะการทอเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะเรื่องโดยตรงต่างหากออกไป

การเรียกจักสานว่า จักสานนั้น เข้าใจว่าเป็นคำที่เรียกขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสานขึ้น เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จรูปร่างที่สมบูรณ์นั้นจะต้องผ่านกระบวนการที่ประกอบขึ้นด้วยการจัก การสาน และการถัก หรือการขัดกันของวัสดุ ที่ผ่านกระบวนการเตรียมการจัก เพื่อแปรรูปวัสดุหรือวัตถุดิบให้สอดคล้องกับการใช้สอยเสียก่อน

จัก คือ การนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้นเป็นแฉกหรือเป็นริ้ว เพื่อความสะดวกในการสาน การจักถือว่าเป็นขั้นตอนแรกของการเตรียมวัสดุในการทำเครื่องจักสาน ลักษณะของการจักโดยทั่วไปนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของวัสดุแต่ละชนิดซึ่งจะมีวิธีทำเฉพาะที่แตกต่างกันไป เช่น ถ้าวัสดุที่นำมาจักให้เป็นเส้นเป็นริ้วเป็นฝั่หรือหวาย มักเรียกว่า ตอก การจักตอกไม้ฝั่ โดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ตอกพื้นจะจักตามแนวไม้ฝั่โดยมีผิวไม้
2. ตอกตะแคง ตอกชนิดนี้จะจัก โดยมีผิวไม้เป็นส่วนสันตอก

นอกเหนือจากตอกไม้ฝั่สองลักษณะนี้แล้วอาจจะมีตอกที่จักเหลาเป็นกลมๆ หรือลักษณะอื่นๆ ตามความต้องการที่จะนำตอกชนิดนั้นๆ ไปใช้

การจักตอกถือว่าเป็นขั้นตอนแรกที่มีความสำคัญของการทำเครื่องจักสาน ผู้ที่ทำเครื่องจักสานจะต้องเตรียมวัสดุที่จะใช้ในการทำเครื่องจักสาน ให้สัมพันธ์กับสิ่งที่จะสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นการจักตอก แล้วผู้สานต้องรู้จักเลือกสรรพิถีพิถัน เพื่อให้ได้วัสดุที่ดีซึ่งจะมีผลต่อความคงทนและความประณีตสวยงามของเครื่องจักสานด้วย ดังจะเห็นได้จากเครื่องจักสานในอดีตของไทยเราหลายชนิดที่มีความคงทนและประณีตสวยงาม จะขึ้นอยู่กับความประณีต และลักษณะของตอกที่สัมพันธ์กับลวดลาย และรูปแบบของเครื่องจักสานนั้นๆ ด้วย เช่น เส้นตอกย่านลิเภาที่มีความละเอียดประณีต เป็นต้น

สาน เป็นขั้นตอนที่สำคัญของการทำเครื่องจักสานถัดจากการจัก การเตรียมการสาน เป็นกระบวนการทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่นำวัสดุธรรมชาติมาทำประโยชน์ โดยใช้ความคิดและฝีมือมนุษย์เป็นหลัก ซึ่งมีมาช้านานแล้ว ลักษณะของการสานในยุคแรกเป็นการสานไปตามแนวราบโดยใช้วัสดุขัดกันไปมาอย่างง่ายๆ ตามแบบที่เรียกกันว่าลายขัด ด้วยการยกเส้นหนึ่งและการกดลงเส้นหนึ่งให้เกิดการขัดกันซึ่งจะทำให้วัสดุคงรูปต่อเนื่องกันไปเป็นพื้นที่มากๆ ตามความต้องการ มนุษย์ได้พัฒนาการสานเพื่อตอบสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยขึ้นมาเป็นภาชนะ โดยอาจจะสานลายขัดนั้นเข้ากับแม่แบบเพื่อให้เกิดรูปทรงของภาชนะขึ้นมา แม่แบบสำหรับสานภาชนะนั้นอาจจะเป็นเปลือกไม้ หรือเครื่องปั้นดินเผาก็ได้ และมนุษย์คิดวิธีการสานภาชนะได้สำเร็จแล้วได้พัฒนาลวดลายในการสานไปด้วย เพื่อให้เกิดภาชนะที่มีรูปทรง เหมาะสมกับการใช้สอยและเกิดความสวยงามมากขึ้น

เครื่องมือที่ใช้ทำเครื่องจักสาน

การทำเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านโบราณอย่างหนึ่งที่สืบทอดกันมาช้านาน เครื่องมือที่ใช้ทำเครื่องจักสานก็เป็นเครื่องมือพื้นบ้านเพียงไม่กี่ชิ้นที่ชาวบ้านมักทำขึ้นใช้เอง ได้แก่

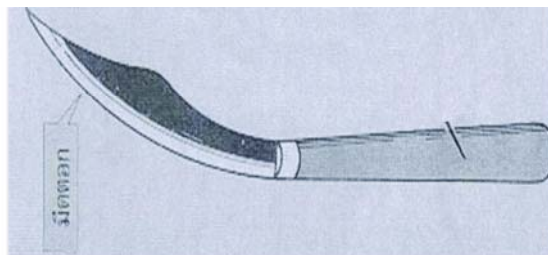
1. มีด เครื่องมือสำหรับแปรรูปวัตถุดิบจากธรรมชาติมาเป็นวัสดุสำหรับทำเครื่องจักสาน มีดที่ใช้กันทั่วไปเป็นมีดเหล็กกล้า เนื้อแกร่งมี 2 ชนิด คือ

1.1 มีดสำหรับผ่าและตัด มักเป็นมีดขนาดใหญ่ สันหนา เช่น มีดโต้ หรือมีดอีโต้ ใช้ตัดและผ่าไม้ไผ่ หวายหรือไม้อื่นๆ ที่จะใช้ทำเครื่องจักสานให้มีขนาดความต้องการก่อนที่จะนำไป เหลา จักเป็นดอกหรือเป็นเส้นต่อไป

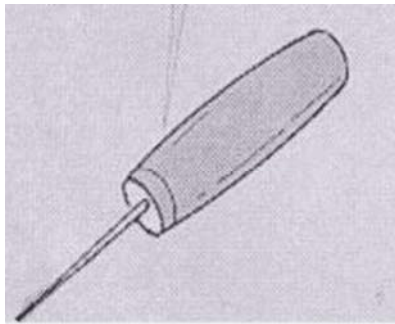
ภาพที่ 2.3 แสดงลักษณะของมีดโต้

1.2 มีดดอก มีดชนิดนี้มีประโยชน์ใช้สอยตามชื่อ คือ ใช้สำหรับจักดอกหรือเหลาหวาย เป็นมีดปลายเรียวแหลม ปลายและด้ามงอน ส่วนมากตัวมีดจะสั้นกว่าด้าม เพราะในการจักหรือเหลาดอกจะใช้ด้ามสอดเข้าไประหว่างแกนกับลำตัว เพื่อให้จักหรือเหลาดอกได้สะดวก มีดชนิดนี้จะมีสันบางเพื่อให้จักได้ดี ส่วนปลายที่งอนแหลมนั้นจะใช้เจาะหรือคว้านได้ด้วย มีดดอกทั่วไปจะมีรูปร่างคล้ายคลึงกัน แต่อาจจะมีรูปร่างพิเศษ แตกต่างกันไปบ้างตามความนิยมของแต่ละถิ่นและช่างจักสานแต่ละคน

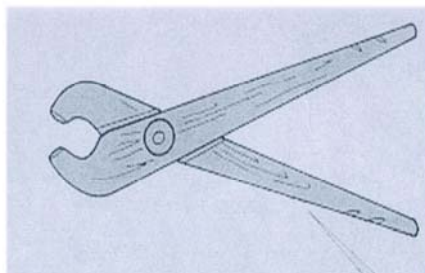
ภาพที่ 2.4 แสดงลักษณะของมีดจักดอก

2. **เหล็กหมาด** เป็นเหล็กปลายแหลมใช้สำหรับ เจาะ ไซ จัด แะ มี 2 ชนิด เหล็กหมาดปลายแหลม มีด้ามทำด้วยไม้ ใช้สำหรับไซหรือแะ มักทำด้วยเหล็กก้านร่มหรือซี่ลวดจักรยานฝนปลายให้แหลม ใช้ไซหรือแะเครื่องจักสานเพื่อร้อยหวายผูกโครงสร้าง ผูกขอบ หรือเจาะหู กระบุง ตะกร้า เป็นต้น เหล็กหมาดปลายหอก เป็นเหล็กแหลมปลายแบนคล้ายลูกศรหรือใบหอก ใช้เจาะหรือไซไม้ให้เป็นรู มักใช้เจาะรูเครื่องจักสานเมื่อต้องการผูกหวายเสริมโครงสร้างให้แข็งแรง

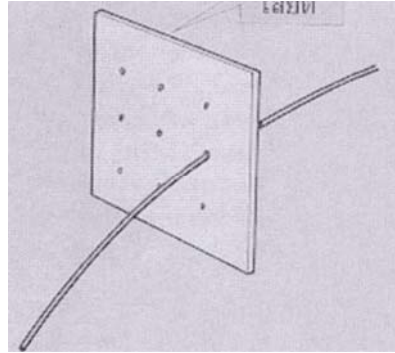
ภาพที่ 2.5 แสดงลักษณะของเหล็กหมาด

3. **คีมไม้** เครื่องมือจำเป็นในการทำเครื่องจักสาน รูปร่างคล้ายคีมทั่วไป แต่มีขนาดใหญ่และด้ามไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ชิงชัน ไม้มะค่า แก่นไม้มะขาม คีมไม้ใช้หนีบปากภาชนะจักสานเพื่อเข้าขอบ เช่น ใช้หนีบขอบกระบุง ตะกร้า กระจาด ขณะเข้าขอบปากเพื่อผูกหวายที่ขอบให้แน่น คีมจะช่วยให้ช่างจักสานเข้าขอบภาชนะจักสาน ได้สะดวกโดยไม่ต้องใช้ผู้ช่วย

ภาพที่ 2.6 แสดงลักษณะของคีมไม้

4. เรียด หรือ ร้อยหวาย ทำด้วยเหล็ก ลังกะสี หรือ อลูมิเนียม นำมาเจาะรูขนาดต่างๆ ใช้สำหรับสอดหวายเข้าไปเพื่อลอบคมและให้มีขนาดเท่ากัน

ภาพที่ 2.7 แสดงลักษณะของเรียดหรือร้อยหวาย

เครื่องมือเครื่องใช้ทั้ง 4 ชนิดนี้ เป็นเครื่องมือที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการทำเครื่องจักสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องจักสานไม้ไผ่ และหวายจะขาดไม่ได้ (เพ็ญศรี คุ้ม และคณะ, 2536, หน้า 374)

การสานและลายสาน

การทำเครื่องจักสานของไทยก็ทำขึ้นตามกระบวนการดังกล่าว เริ่มจากการ “จัก” คือ เอาไม้ค้ำไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุชนิดอื่นๆ ให้แตกแยกออกจากกันเป็นเส้นบางๆ แล้ว “สาน” เป็นเครื่องจักสานประเภทต่างๆ ให้มีรูปทรงสอดคล้องกับการใช้สอยและขนบนิยมของท้องถิ่น การใช้เส้นตอกหรือวัสดุที่มีลักษณะเป็นเส้นอื่นๆ มาขัดกัน เริ่มจากการสานอย่างง่ายๆ ด้วยการ “ยก” เส้นหนึ่งแล้ว “ข่ม” ลงเส้นหนึ่งสลับกันไปเรียกว่า ลายขัด หรือลายหนึ่ง จนถึงการสอดและขัดแปลกออกไปเป็นลายที่ยากขึ้น เช่น ลายสอง ลายสาม จนถึงลายที่มีลักษณะพิเศษออกไปอย่าง ลายเฉลว หรือลายตาแข่ง ลายดอกพิกุล และลายอื่นๆ ช่วยให้เครื่องจักสานมีความสวยงามควบคู่กับประโยชน์ใช้สอย

การสาน

การสานเป็นขั้นตอนสำคัญในการทำเครื่องจักสาน โดยนำวัสดุที่แปรรูปแล้วมาสานเป็นรูปทรงต่างๆ กรรมวิธีในการสานแบ่งออกเป็นลักษณะใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. การสานด้วยวิธีการสอดขัดกัน
2. การสานด้วยการสอดขัดกันด้วยเส้นทะแยง
3. การสานด้วยวิธีขดเป็นวง

จากลักษณะของการสานประเภทใหญ่ๆ ทั้ง 3 นี้ เป็นวิวัฒนาการของการสาน ลวดลายเครื่องจักสานเพื่อให้เกิดประโยชน์เหมาะสมกับชนิดและรูปทรงของเครื่องจักสาน นอกจากรูปแบบของการสานเหล่านี้แล้วยังมีลวดลายซึ่งคัดแปลงออกไปเพื่อให้เกิดความสวยงาม เพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ลายขัดธรรมดา แต่มีการสานด้วยเส้นตอกที่เล็กกว่าสอดแทรกเข้าไประหว่างลายขดนั้น เพื่อให้เกิดเป็นลายขดเล็กๆ ซ่อนอยู่ภายในเป็นการเพิ่มความสวยงาม เป็นต้น

ลวดลาย (patterning)

สิ่งต่างๆ ของเครื่องจักสานที่ประกอบกันขึ้นมาจนเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่สำเร็จรูป นั้น ทุกองค์ประกอบที่ประกอบกันขึ้นเป็นเครื่องจักสานแต่ละชิ้น จะต้องมีความประสานสัมพันธ์ อย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุโครงสร้าง รูปทรง ตลอดจนลวดลายทุกสิ่งมีความสำคัญในตัวเอง และจะต้องสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย

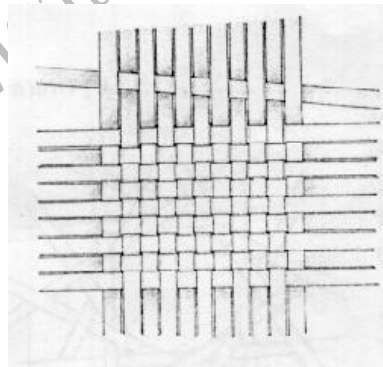
ลวดลายในการสานเครื่องจักสานนั้นเป็นระเบียบอย่างหนึ่งของการสร้างโครงสร้างให้เกิดการต่อเชื่อมที่ซ้ำๆ กันไป โดยใช้ลักษณะของการขัดกันเพื่อให้เกิดแรงยึดระหว่างกันจนเกิดเป็นแผ่น เป็นแผง เป็นผนังของเครื่องจักสานตามต้องการ

การสานลวดลายต่างๆ ในเครื่องจักสานของไทยแต่ละลายจะมีระเบียบและ หลักในการสานสืบทอดต่อกันมาแต่โบราณด้วยลักษณะของการเล่ากันด้วยปากเปล่าแบบมุขปาฐะ (Verbal) มากกว่าการใช้ตำรับตำรา โดยมากจะคิดคำเป็นหลักที่คล้องจองกันคล้ายกับสูตรไว้เป็น ลายๆ ไป เช่น “ขกสองข่มสี่ กลับมาอีกที ขกสี่ข่มสอง” “ขกสองข่มห้า เรียกว่า ลายบ้ำเอย” เป็นต้น จากลักษณะของการสืบทอดลักษณะนี้ผู้เรียนจะต้องใช้การฝึกฝนและปฏิบัติเองจนจดจำได้ และโดยลักษณะเช่นนี้ทำให้แบบอย่างลวดลายของเครื่องจักสาน ในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะ ท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป และมีชื่อเรียกลายต่างๆ แตกต่างกันไป แม้จะเป็นลายชนิดเดียวกันก็ตาม ซึ่งถ้าจะจำแนกลายต่างๆ ออกตามภาษาถิ่นแล้ว คงมีลายนามากมาย ยากแก่การรวบรวมและ วิเคราะห์ได้ ดังนั้นเพื่อความสะดวกจึงขอแยกลักษณะของการสร้างลวดลายเป็นแบบต่างๆ ดังนี้ (เพ็ญศรี คุ้ม และคณะ, 2536, หน้า 454)

1. ลายขัด
2. ลายทแยง
3. ลายขดหรือถัก
4. ลายอิสระ

ลายขัด เป็นวิธีการสานแบบพื้นฐานที่เก่าแก่ที่สุด ลักษณะของลายขัดเป็นการสร้างแรงยึดระหว่างตอกด้วยกันเป็นรูปมุมฉากระหว่างแนวตั้งและแนวนอน ใช้ตอกยืนหรือตอกแนวตั้ง หรือตอกยืนสอดขัดกับตอกแนวนอน โดยยกขึ้นเส้นหนึ่งข่มหรือขัดลงเส้นหนึ่งสลับกันไปอย่างที่ว่า ลายหนึ่ง จากลายหนึ่งได้พัฒนามาเป็นลายสอง ลายสาม และลายอื่นๆ ที่ยังคงรักษาลักษณะการสอดและการขัดกันเช่นเดิม แต่ใช้ตอกในแนวตั้งและแนวนอนมากกว่าหนึ่งเส้น และสอดขัดกันให้สลับไปสลับมาเกิดเป็นลายสอง ลายสาม และลายอื่นๆอีกมาก ลายขัดนี้ใช้สานเครื่องจักสานได้หลายชนิด และมักจะใช้ร่วมกับลายชนิดอื่นเพื่อให้ได้รูปทรงตามที่ต้องการ

ลายขัดนี้ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่า เป็นแม่แบบของลายสานทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ในงานจักสานของชนชาติต่างๆ ทั่วไป และเป็นลายที่วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นลายต่างๆ ตามความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยได้มากมาย ตั้งแต่ลายขัดธรรมดาด้วยการยกเส้นหนึ่ง สอดขัดเข้าไปเส้นหนึ่งมาจนถึงยกสองเส้นข่มสอง ซึ่งเรียกว่า ลายสอง ยกสามเส้นข่มสามเส้นเรียกว่า ลายสาม เรื่อยไปจนถึงการสานยกตอกเป็นลวดลายต่างๆ ลายขัดแบบที่วิวัฒนาการไปมากที่สุดของไทยคือลายขัดที่เรียกกันว่า ลายผีบ้า หรือลายกระดิ่งฝัดข้าว เป็นลายที่มีสานเกือบทุกภาคและมักเรียกรวมกันว่า ลายบ้า หรือลายผีบ้า ซึ่งเป็นเพราะเป็นลายที่สานยากนั่นเอง การสานจะต้องพลิกกลับข้างล่างขึ้นข้างบน เอาข้างบนลงข้างล่างจึงจะสานถูก และถ้าสานถูกแล้วลายจะออกเป็นรูปฟันปลาสวยงาม การสานลายกระดิ่งหรือลายผีบ้านี้ มีที่คล้องจองกันเป็นสูตรไว้หลายอย่างเช่น “ยกสองข่มห้า เรียกว่า ลายบ้าเอ๋ย” “ลายผีบ้าข้ามห้ายกสอง” เป็นต้น

ภาพที่ 2.8 แสดงลักษณะของลายขัด

ลายทแยง เป็นวิธีสานที่ใช้ตอกสอดขัดกันในแนวทแยง (diagonal) ไม่มีเส้นตั้งและเส้นนอนเหมือนลายขัด แต่จะสานขัดกันตามแนวทแยงเป็นหกเหลี่ยมต่อเชื่อมกันไปเรื่อยๆ คล้ายรวงผึ้ง ลายชนิดนี้จึงมักสานโปร่ง เช่น ลายตาเข่ง ลายชะลอม ลายเกี๊ยงเต่า และลายเฉลว ลายชนิดนี้มักใช้สานภาชนะโปร่ง เช่น เข่ง ชะลอม หรือใช้สานประกอบกับลายอื่นๆ เช่น สานเป็น

ส่วนบนของหมวกหรือหัวส้อม เพราะสามารถสานกระจายออกจากศูนย์กลางได้ดี ก่อนที่จะสานลาย
ขัดหรือลายอื่นประกอบเป็นส่วนอื่นๆ ของเครื่องจักสาน

ลายทแยงอีกชนิดหนึ่งที่นิยมใช้กันทั่วไป คือ ลายหกมุมหรือหกเหลี่ยมเป็นลายที่มี
มีลักษณะคล้ายลายเฉลว แต่สานที่บิดจนเกือบไม่มีช่องว่าง ภาคเหนือเรียก “ลายเกล็ดเต่า” ซึ่งใช้สาน
ฝาหรือก้นโตก แอบข้าว แอบยาเส้น ก่องข้าว ลายชนิดนี้มีใช้ทั่วไปในทุกภาค

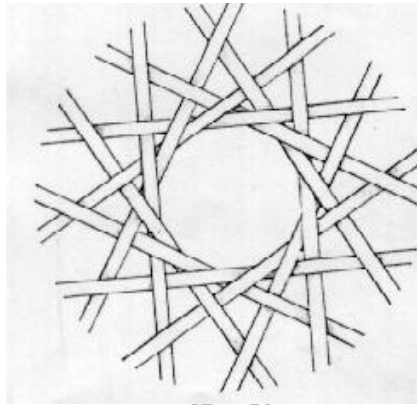
ภาพที่ 2.9 แสดงลักษณะของลายทแยง

นอกเหนือจากลายดังกล่าวแล้ว ยังมีลายทแยงอีกอย่างหนึ่งที่นิยมใช้กันมาก คือ
ลายเฉลว หรือตะเหลว หรือลายตาแข่ง หรือลายตะชะลอม ลายชนิดนี้เป็นลายทแยงที่มีความ
เกี่ยวข้องกับความเชื่อของคนไทยมาช้านาน เช่น สานเป็นเฉลวพระเจ้า 5 พระองค์ หรือเฉลว
สำหรับปักปากหม้อยาไทย ซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งหรือใช้สานเป็นเฉลวบอกเหตุ ปักไว้ตามทาง
หรือที่ ที่ต้องการ ห้ามผู้คนเข้าไป คล้ายเป็นเครื่องหมาย ซึ่งมีใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังปรากฏใน
นิราศนรินทร์ ฯ ว่า “ไปถึงด่านบรื่อง เรียกพัก เห็นแต่ดั่งลิง ตะเหลว ปักไว้” การสานเฉลวชนิดนี้มัก
ปักไว้ในที่สูงๆ เช่น ปลายไม้ หลัก โดยมีหม้อผูกไว้เป็นเครื่องหมายที่ช่วยให้เห็นชัดยิ่งขึ้น (เพ็ญศรี
ตุ๊ก และคณะ, 2536, หน้า 461)

ลายเฉลวนี้นอกจากจะใช้สานเป็นเครื่องหมายตามความเชื่อต่างๆ แล้ว ยังเป็น
ลายทแยงที่ใช้สานเป็นเครื่องมือต่างๆ ด้วย ซึ่งส่วนมากจะเป็นลายโปร่งๆ เช่น ข่ง กระจาด โคร่ง
ก๊ับ หมวกเจ๊ก (ก๊วยเกี้ย) ชะลอม เป็นต้น ลายเฉลวชนิดนี้เป็นลายที่ไม่ค่อยทรงรูปอยู่ได้ จึงมักจะ
ต้องมีโครงนอกประกอบเพื่อให้มีโครงสร้างที่แข็งแรงสามารถใช้สอยได้คงทน ลายเฉลวที่ใช้ทั่วไป
มักจะเป็นลายเฉลว 6 มุม นอกจากลายเฉลวหกมุมแล้วยังมีลายเฉลวอื่นๆ ที่ได้รับการพัฒนาขึ้น
เพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสมและสะดวกยิ่งขึ้น เช่น ลายเฉลวห้ามุม สำหรับสานตะกร้อ ลาย
เฉลวแปดมุมสำหรับสานเปล แก้วอี ลายเฉลวผิดลูก หรือลายเฉลวจีน ซึ่งใช้สานแข่งปลาทุ
กระบายจีน ลายเฉลว ทีบ หรือเฉลวฮ่อ ใช้สานฝากระต๊ับ เป็นต้น

นอกจากนี้ลายเกลวยังได้รับการพัฒนาให้เกิดความสวยงามยิ่งขึ้นด้วยการสอดสานดอกเล็กๆ หรือวัสดุอื่นๆ เข้าไปเพื่อเสริมแต่งให้เกิดลายแปลกออกไป เช่น ลายดอกพิกุล ลายดอกแก้ว ซึ่งจะพบในการสานภาชนะประเภทฝาชี กระเป๋าดือ เขียนหมาก เป็นต้น

ลายทแยงประเภทลายเกลวนี่เป็นลายที่ใช้ในเครื่องจักสานที่ต้องการผนังโปร่งเป็นช่องว่างๆ ทั่วไป เช่น เข่ง เปล ชะลอม ซ้า เป็นต้น ลายเกลวนี่มีใช้กันในทุกภาคของประเทศ นับได้ว่าเป็นลายที่ใช้กันกว้างขวาง และวัสดุที่ใช้สานลายเกลวนี่ส่วนมากจะเป็นไม้ไผ่ หวาย เป็นส่วนมาก

ภาพที่ 2.10 แสดงลักษณะของลายเกลว

ลายขดหรือลายถัก เป็นการสานที่ใช้กับวัสดุที่ไม่สามารถคงรูปอยู่ได้ด้วยตัวเอง เช่น หวาย ย่านลิเภา ปอ ผักตบชวา วัสดุเหล่านี้ต้องสานด้วยการขดหรือถัก ได้แก่ การถักเป็นเส้น แล้วขดเป็นวงกระจายออกจากศูนย์กลาง แล้วถักเชื่อมกันเป็นชั้นๆ ให้ได้รูปทรงตามต้องการ หรือสานโดยใช้วัสดุอื่นเป็นโครงก่อน แล้วถักหรือสานพันยึดโครงเหล่านั้นให้เป็น รูปทรงตามโครงที่สร้างขึ้น เช่น การสานเครื่องจักสานย่านลิเภา จะต้องใช้หวายหรือไผ่มาทำเป็นโครงตามรูปภาชนะที่ต้องการจะสานก่อน แล้วจึงใช้ย่านลิเภาที่จักเป็นเส้นแล้วสอดพันเชื่อมระหว่างโครงแต่ละชั้นเข้าด้วยกัน จนเป็นภาชนะเครื่องใช้ที่มีรูปทรงตามต้องการ เช่น กระเป๋า กล่อง ตะกร้าหิ้ว การสอดขดนี้อาจจะทำให้เป็นลวดลายเพื่อความสวยงามด้วย

ภาพที่ 2.11 แสดงลักษณะของลายขดหรือลายถัก

ลายอิสระ ลายอิสระหรือลายไม่มีหลักนี้จัดว่าเป็นลายที่สานขึ้นอย่างอิสระ ตามความต้องการของผู้สาน ไม่สามารถจัดเข้าในระเบียบลายหรือหลักการสานต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ลายประเภทนี้สามารถสร้างรูปทรง โครงสร้างของสิ่งที่สานขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ของตนเองเป็นระเบียบแบบแผนเฉพาะตน ซึ่งจัดว่าเป็นลายที่เกิดจากการสร้างสรรค์ที่อิสระตามความต้องการใช้สอย โดยใช้วัสดุต่างๆ กัน เช่น การสานแผงรั้วด้วยไม้ไผ่ กิ่งไผ่ เถาหรือต้นไม้อื่นๆ หรือการสานเครื่องเล่นเครื่องประดับด้วยใบไม้ เช่น กำไลข้อมือ เข็มขัด ใบลาน ใบตาล หรือใบไม้อื่นๆ ตามแต่จะหาได้ หรือการสานรูปสัตว์ต่างๆ ให้เด็กเล่นด้วยเศษตอก ใบไม้ตลอดไปจนถึงการสานดอกไม้พวงมาลัย เพื่อใช้ประโยชน์เป็นเครื่องสักการบูชาสิ่งที่เคารพเชื่อถือในท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

ภาพที่ 2.12 แสดงลักษณะของลายอิสระ

นอกจากกรรมวิธีการสานเครื่องจักสานดังกล่าวแล้ว คนไทยยังมีกรรมเอาการถักเข้าไว้ในกระบวนการของการทำเครื่องจักสานด้วย เพราะเครื่องจักสานหลายชนิดต้องใช้หวาย เชือก ป่าน ฯลฯ มาถักประกอบด้วย เช่น การใช้เชือกหรือหวายถักเป็นหูภาชนะ ถักขอบหรือชายสี่ ฯลฯ เพื่อให้ใช้ได้ทนทานและสวยงาม จากที่กล่าวแล้วจะเห็นได้ว่าเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่สร้างขึ้นจากวัตถุดิบจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ นำมาแปรรูปให้มีลักษณะเหมาะสมแล้วสานเป็นเครื่องจักสานที่มีรูปทรงธรรมดาจนพัฒนามาเป็นเครื่องจักสานที่มีรูปทรงสวยงามและมี

ลดหลายละเอียดประณีต ปัจจุบันมีผู้นำเอาถาดงุ่น กาบกล้วย ผักตบชวา มาทำเครื่องจักสานประเภทต่างๆมากมาย โดยประยุกต์รูปทรงให้สวยงามตามความต้องการในการใช้สอย เครื่องจักสานจึงเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นจากวัสดุคิบบ้านเท่าที่จะหาได้ในท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับความต้องการในการใช้สอยเรื่อยมาจากอดีตจนปัจจุบัน ดังนั้นเครื่องจักสานที่ ทำขึ้นในภาคต่างๆ ของไทยจึงมีรูปแบบและประโยชน์แตกต่างกันอย่างน่าสนใจ

การเก็บริมหรือการเก็บขอบ

การเก็บริม หมายถึง การทำส่วนต่างๆ ของเครื่องจักสานให้เสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ ถ้าเป็นภาชนะก็หมายถึงการเข้าขอบปาก การเก็บริมปาก ตลอดไปจนถึงการผูกส่วนเสริม โครงสร้างต่างๆ ให้เครื่องจักสานแต่ละชนิดมีความสมบูรณ์ในตัวเอง เช่น การผูกขอบหรือเข้าขอบกระบุง เสริมโครงสร้างที่กั้นกระบุง ข้างกระบุง ไปจนถึงการถักหูกระบุง เป็นต้น

การเก็บริมของเครื่องจักสาน แบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ การเก็บริมในตัว และการเข้าขอบ

การเก็บริมในตัว คือ การใช้วัสดุที่สานเป็น โครงสร้างของเครื่องจักสานทั้งหมด นั้นสานเป็นริมหรือเป็นขอบไปด้วย โดยการพันหรือทบกกลับเข้าไปใน โครงสร้างนั้นๆ การเก็บริม ลักษณะนี้ ได้แก่ พวกเครื่องจักสานที่สานด้วยลายทแยง ที่สานด้วยตอกอ่อน หรือวัสดุอ่อน เช่น ใบลาน ใบตาล ใบเตย กระจูด และตอกไม้ไผ่ต่างๆ เป็นต้น เครื่องจักสานชนิดที่เก็บริมในตัวนี้มีทั้งที่เป็นภาชนะและเครื่องใช้อื่นๆ เช่น กระจับ ก่องข้าว เสื่อปาหนัน กระจอบใบเตย กระบุง เป็นต้น การเก็บริมในตัวนี้บางครั้งจะเกิดเป็นลายใหม่ๆ ขึ้นบนหรือริมของเครื่องจักสานนั้นด้วย

การเข้าขอบ หรือการเก็บริมด้วยวัสดุอื่นๆ นี้ เป็นลักษณะของการเก็บริมอีก ลักษณะหนึ่ง คือ เครื่องจักสานนั้นสานด้วยลวดลายและวัสดุที่ไม่เอื้ออำนวยให้เก็บริมในตัวได้ สะดวก ทั้งยังไม่เหมาะกับประโยชน์ใช้สอยด้วย เช่น ขอบของกระบุง แขง ซึ่งมักสานด้วยตอกไม้ไผ่แข็ง ไม่สามารถทบกกลับได้ เพราะตอกจะหัก ลักษณะการใช้สอยส่วนปากจะต้องรับน้ำหนักมาก ดังนั้นการเก็บริมด้วยวิธีการเข้าขอบด้วยวัสดุอื่นที่แข็งแรงคงทนกว่า จะช่วยให้เกิดประโยชน์ที่ สมบูรณ์กว่า

การเก็บริมในเครื่องจักสานจะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของการสาน และรูปทรง บางชนิดอาจจะใช้การเก็บริมในตัวโดยใช้วัสดุที่เป็นผนังนั้นสอดทบสานขัดกันเอง เพื่อให้ได้ริมที่มีความเรียบร้อยและมีความคงทนในการใช้สอยด้วย ลักษณะการเก็บริมในตัวอาจจะทำเป็นขอบหรือแผ่นผนังเรียบธรรมดาก็ได้ แต่โดยทั่วไปมักจะเป็นปมหรือขอบด้วยเสมอ

จากการเก็บริมหรือการเข้าขอบนี้ ทำให้เกิดแบบอย่างของการผูกหรือถักขอบที่มี ลวดลายเฉพาะขึ้น คือ ลวดลายที่ใช้ในการผูกขอบ ซึ่งมักจะใช้หว่ายเป็นหลักที่สำคัญและนิยมใช้ กันทั่วไปอยู่ 2 แบบ คือ

ลายหัวแมลงวัน ซึ่งเป็นการผูกขอบโดยมีเงื่อนไขเป็นปุ่มๆ คล้ายหัวแมลงวันอยู่ บนเส้นขอบ ซึ่งมักจะเป็นปุ่มห่างๆกัน เช่น ขอบกระbung ขอบเข่ง ขอบกระซัง เป็นต้น

ลายสันปลาช่อน เป็นลักษณะของการผูกขอบที่มีเงื่อนไขที่สวยงามกว่า ซึ่งมักถัก เสริมเป็นลวดลายที่สวยงามอยู่บนสันขอบอีกครั้งหนึ่ง และจะใช้กับภาชนะเครื่องจักสานที่ต้องการ ความปราณีต สวยงามเป็นพิเศษ เช่น ขอบตะกร้าหัวภาคกลาง ขอบกระดิ่งฝัด ขอบกระbungภาคกลาง เป็นต้น

วิวัฒนาการของเครื่องจักสานไม้ไผ่

ความเป็นมาของเครื่องจักสานไม้ไผ่ภาคกลาง

ภาคกลางเป็นบริเวณที่มีพื้นที่กว้างขวางและอุดมสมบูรณ์มากกว่าส่วนอื่นๆ ของ ประเทศ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำเกษตร ดังนั้นภาคกลางจึงมีวัตถุดิบที่เอื้ออำนวยต่อการที่จะ ผลิตเครื่องจักสานมากมายหลายชนิด เครื่องจักสานภาคกลางนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ ท้องถิ่น ขนบประเพณีของประชาชนเช่นเดียวกับภาคอื่นๆ จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้พื้นที่ บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ที่ดินส่วนใหญ่จึงใช้ทำการเกษตรสูงซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องมือ เครื่องใช้จักสานในอัตราสูงทั้งบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง ประชาชนนิยมปลูก ไม้ไผ่ตามบริเวณหมู่บ้านและตามหัวไร่ปลายนา นอกจากนี้บริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรีลงไป จนถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรีเป็นแนวเขาที่มีป่าไผ่อยู่มาก ภาคกลางจึงมีไผ่เป็น วัสดุที่สำคัญของการทำเครื่องจักสานอยู่อุดมสมบูรณ์

เครื่องจักสานภาคกลางส่วนมากทำจากไผ่มากกว่าวัสดุอื่น และเครื่องจักสานซึ่งทำ จากไผ่อาจจะแบ่งออกตามหน้าที่ใช้สอยเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

1. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นภาชนะ ได้แก่ กระbung กระจาด กระทวย กระบา กระทอ กระพ้อม กระเชอ กระเช้า กระพอก ชะลอม ตะกร้อ บุงกี หลัว ตะกร้า เข่ง เป็นต้น
2. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องตวง ได้แก่ กระชู ตัด ฯลฯ

3. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้ในครัวเรือน ได้แก่ พัด กระซอน ผาชี กระดิ่ง หวด เป็นต้น

4. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบอาคารบ้านเรือน ได้แก่ ผาบ้าน หลังคา ฯลฯ

5. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับคักสัตว์และขังสัตว์น้ำ ได้แก่ ชะนาง ลอบ สุ่ม ไซ กระบัง กระจู้ กระชัง ตะข่อง ตะแกรง จั่น ฯลฯ

6. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ ได้แก่ เสื้อลำแพน กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้น

นอกจากเครื่องจักสานไม้ไผ่ซึ่งเป็นเครื่องจักสานหลักของภาคกลางแล้ว ยังมีเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุอื่นอีกบ้าง เช่น หวาย ไบลาน ไบตาล เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากงานวิจัยต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้รวบรวมเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานพอสรุปได้ดังนี้

ดารณี เหล่าสุนทร (2529, หน้า 5) วิจัยการศึกษาเพื่อประยุกต์ผลิตภัณฑ์ จักสานไม้ไผ่ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี สรุปได้ว่า ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ในประเทศไทยยังไม่เป็นที่ยอมรับทั้งในด้านประโยชน์และราคา ดังนั้น จึงไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรจากตลาดภายในและภายนอกประเทศ จึงต้องมีการประยุกต์ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ เพื่อการส่งไปจำหน่ายเป็นอาชีพที่ทำให้มีรายได้เพิ่มเติมมาสู่ครอบครัว ในการประยุกต์ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ จะต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของท้องถิ่นและกรรมวิธีการผลิตเหมาะสมกับความต้องการ มีปริมาณการผลิตสูง ราคาไม่สูง และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในด้านคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านด้วย

มะลิวัลย์ ชิมอน-ลิ้มไพบูลย์ (2520, หน้า 1) วิจัยผลิตผลจากไม้ พบว่า ผลิตภัณฑ์จักสานในปัจจุบันเป็นที่นิยมเฉพาะด้านการขนส่ง การบรรจุสินค้า เท่านั้น เช่น เข่ง ตะกร้า แต่สินค้าประเภทเครื่องใช้ในบ้าน เช่น กระจาด ตะกร้า ถาด ไม่เป็นที่นิยม เพราะความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยีและวัสดุใหม่ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่แทนที่ผลิตภัณฑ์จักสาน ได้แก่ ผลิตภัณฑ์พลาสติก ซึ่งผลิตภัณฑ์พลาสติกนี้ทำความตื่นตาตื่นใจ สามารถดึงดูดความสนใจในด้านสีสันและรูปแบบซึ่งแตกต่างออกไปจากเครื่องจักสานที่ใช้กันจำเจ ผลิตภัณฑ์พลาสติกบางอย่างทำเลียนแบบเครื่องจักสาน คือ เป็นเส้นหรือเป็นซี่ทำนองเดียวกับกระจาด ตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่ และเป็นที่พอใจของผู้ใช้ เนื่องจากประโยชน์ใช้สอยคล้ายกัน อีกทั้งราคาก็ถูกกว่า ดังนั้น จึงต้องมีการ

ปรับปรุงแก้ไขผลิตภัณฑ์จากไม้ โดยตัดแปลงรูปแบบเพื่อให้เกิดความงามที่แปลกออกไป และให้เข้ากับสมัยนิยม ดึงดูดความสนใจให้ทัดเทียม หรือดียิ่งกว่าผลิตภัณฑ์พลาสติกที่เลียนแบบเครื่องจักสาน

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2524, หน้า 1-2) ศึกษาวิจัยเครื่องจักสานในประเทศไทย พบว่า เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยที่มีมาแต่โบราณ และผลิตกันในทุกภาคของประเทศไทย ส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เป็นวัตถุดิบในการผลิต ได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย กก นำมาผลิตเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน โดยสนองความต้องการในด้านประโยชน์ ใช้สอยเป็นสำคัญ เครื่องจักสานในปัจจุบันมีวิวัฒนาการในด้านรูปแบบที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต และแต่ละท้องถิ่นจะมีรูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะตน มี ลวดลาย มีความประณีต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยใจคอของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ และในด้านรูปทรงของเครื่องจักสาน จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการดำรงชีวิต ลักษณะการประกอบอาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ตลอดจนสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ

สุวรรณี ทศนาภิรมย์ (2526, หน้า ง-จ) ได้ทำการวิจัยการผลิตและการส่งเสริมการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมไทยประเภทเครื่องจักสานไม้ไผ่-หวาย สรุปได้ว่า เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมประเภทเครื่องใช้ที่สำคัญ และมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวชนบท เครื่องจักสานของไทยแต่ละภาคมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไป ตามสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น หน้าที่ในการใช้สอย การใช้วัสดุ คตินิยมของท้องถิ่นนั้นๆ ในท้องถิ่นที่มีวัตถุดิบมากจะมีการผลิตค่อนข้างมาก ทั้งที่ทำขึ้นใช้ในครัวเรือน และผลิตจำหน่ายเป็นอาชีพหลักและอาชีพรอง โดยอาศัยรูปแบบพื้นบ้านดั้งเดิมเป็นหลัก แต่ก็มีหลายท้องถิ่นถูกอิทธิพลทางเศรษฐกิจและกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้าไปเปลี่ยนแปลง ทำให้รูปแบบของเครื่องจักสานเปลี่ยนแปลงไปและเกิดรูปแบบใหม่ๆ ตามความต้องการของตลาด

อุทุมพร หมั่นทำการ(2529, หน้า ง-จ) ได้ทำการวิจัยการถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ ศึกษาเฉพาะกรณีเขตตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนสนิม จังหวัดชลบุรี สรุปได้ว่า หัตถกรรมจักสานมีการถ่ายทอดลักษณะและรูปแบบของเครื่องจักสานจากแหล่งถ่ายทอดต่างๆ ได้แก่ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากญาติพี่น้อง จากเพื่อนบ้าน แต่ผู้ที่รับการถ่ายทอดรุ่นหลังๆจะมีการปรับปรุง ดัดแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่เดิมเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคม และความต้องการซึ่งประโยชน์ใช้สอยพร้อมๆกับการพัฒนาความเจริญของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เครื่องจักสานที่หมดความจำเป็นในการใช้สอย หรือมีความต้องการใช้น้อยลง

จะมีผู้ทำน้อย ส่วนเครื่องจักรสานใดที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ เช่น กระจาด กระบุง ตะกร้า ก็ยังคงมีการทำกันอยู่ในปัจจุบันนี้

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือว่าเป็นความฉลาด การมีไหวพริบของมนุษย์ที่สามารถนำเอาวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น วิธีการถ่ายทอดเป็นแบบครูพักลักจำ การสังเกต การบอกเล่าด้วยปากเปล่า การฝึกปฏิบัติและการฝึกฝนด้วยตนเอง ทำให้เกิดงานหัตถกรรมที่ผสมผสานฝีมือที่เกิดจากภูมิปัญญา ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์และให้ความสนใจที่จะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ได้รับการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบและแพร่หลายมากยิ่งขึ้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี